

YENİLEŞME DÖNEMİ TÜRK GEZİ EDEBİYATINDA VAN GÖLÜ VE ÇEVRESİ

Şener Şükrü YİĞİTLER*

Öz: Van Gölü ve çevresi yüksek dağlar üzerinde büyük bir gölden meydana gelen özgül bir ekosistem ve en eski çağlardan bu yana farklı toplumların iç içe yaşadığı yeryüzünün önemli medeniyet havzalarından biridir. Pre-modern dünyanın yerli ve yabancı seyahatnamelerinde kayda değer bir durak olarak işaretlenen Van Gölü ve çevresi, Yenileşme dönemi Türk gezi edebiyatına da konu olmaya devam etmiştir. Bu çalışmada Kadri Kemal Köp, Yaşar Kemal ve Abdullah Tekin'in eserleri betimsel içerik analizi yöntemiyle incelenmiş; bugün Türkiye'nin önemli turizm-kültür merkezlerinden biri olan Van Gölü havzasıyla ilgili söz konusu eserlerde anlatılan doğal güzellikler, tarihi olaylar, gelenek ve görenekler, efsaneler, halk inanışları tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Van Gölü, Van, Bitlis, Türk gezi edebiyatı, gezi.

Lake Van and Its Environs in Modern Turkish Travel Literature

Lake Van and its surroundings are an ecosystem with incoming features consisting of a large lake on high mountains, and it is one of the great civilization basins of the earth where different societies have lived together since ancient times. Lake Van and its surroundings, which was marked as a valuable stop in the domestic and foreign travel books of the pre-modern world, continued to be the subject of Turkish travel literature during the Renewal Period. In this study, the works of Kadri Kemal Köp, Yaşar Kemal and Abdullah Tekin are analysed with descriptive content analysis method; the natural beauties, historical events, traditions and customs, legends, folk beliefs described in the mentioned works related to the Van Lake basin, which is one of the important tourism-cultural regions of Turkey today, have been identified.

Keywords: Lake Van, Van, Bitlis, Turkish travel literature, travel.

Giriş

İnsanlığın başlangıcından bu yana var olan bilinmeyene karşı duyulan merak ve ilgi, yeni yerler görme ve keşfetme arzusu ve özellikle son birkaç yüzyılda artan refah düzeyi ile hem gezilere hem de gezi türünde yazılmış edebi eserlere rağbet artmıştır. İnsanın doğası gereği çoğu zaman ihtiyaç olarak gerçekleştirdiği yolculuk, onun önce kendisini sonra da var olduğu dünyayı farklı şekillerde algılayabilmesini, yeni ufuklar kazanmasını birtakım parçaları bir araya getirerek sağlar. Bu ihtiyaçtan hareket ederek ortaya çıkan gezi türü, edebi bir tür olmakla beraber tarih, coğrafya, kültür, arkeoloji, sosyoloji, sanat, edebiyat, vb. unsurları da kapsayarak insanın yeni mekânlarla bağlantı kurmasını kolaylaştıracak bilgiler sunar (Dinç Kurt, 2018, s. 15).

Gezi tarihi ve gezi edebiyatına tarihine dair en önemli kaynaklardan biri *Seyahatin Kültür Tarihi* adlı kitabında W. Löschburg, yabancı ülkelerin, farklı insanların, geleneklerin, uzak ufukların ve yollarda duyulan özgürlük duygusunun sanatçıları yollara döktüğünü ve özellikle 15. ve 16. yüzyıllarda binlerce insanın yabancı ve nadir şeyleri kalem ve fırça ile ölümsüzleştirmek için yolculuğa çıktıklarını ve gezip gördükleri yerleri kayıt altına aldıklarını anlatır:

* Bitlis Eren Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bitlis/TÜRKİYE. E-posta: ssyigitler@gmail.com. ORCID No: 0000-0002-7283-3621

Makalenin Geliş Tarihi: 09.05.2023 - Makalenin Kabul Tarihi: 15.11.2023

DOI: turkbilig.1409310

Uzarlara duyulan özlem ve bilinmeyene duyulan merak, insanların giderek daha uzun yolculuklara çıkmasına, özellikle de, yazarların, sanatçıların, kâşiflerin, bilgili çokyazarların ve tüm dünyayı karış karış dolaşan seyyahların, bugün bile yolculuklarımıza eşlik eden sayısız gezi yazısı kaleme almalarına neden oldu. Gezi yazısı, edebiyatın kendisi kadar eskidir. Biri seyahatini anlatırken, diğerleri de onunla birlikte aynı yolculuğa çıkmış kadar olurlar! (1998, s. 8).

Gezi edebiyatı eski çağlarda büyük ilgi gören, günümüzde epeyce ihmale uğramış edebi bir türdür. İlk örnekleri antik Mısır'a kadar uzanan gezi türü, keşif ve macera eserlerinin yanı sıra açık hava edebiyatını, rehber kitapları, doğa yazılarını ve seyahat anılarını kapsar (Cuddon, 1999, s. 937). Pek çok ünlü, profesyonel ya da tam zamanlı yazarın katkıda bulunduğu, ancak daha çok esas mesleği yazarlık olmayan kişiler tarafından zenginleştirilen bu külliyyat, diplomatlar, âlimler, misyonerler, hacılar, askerler, doktorlar, kâşifler ve denizciler eliyle bilinmeyen dünyayı daha bilinir, uzak diyarları daha yakın hale getirmiştir. Ayrıca, yeni dünyanın yeni devletleri, resmi antlaşmalar ve haritalarla sınırlarını belirledikleri ülke coğrafyalarının sakinleri tarafından tanınmasını, bilinmesini ve toprakların vatan olarak benimsenmesini sağlamak için gezi edebiyatına büyük önem vermişlerdir. Türk edebiyatında ise ilk gezi yazısı örnekleri arasında sultanların komutasında çıkılan seferlerde, konak yerlerini ve bunların arasındaki uzaklıkları gösteren "menaziller", yapılan seyahatler sırasında tutulan kayıtlardan oluşan "ruznamele", şehirlerin güzelliklerini anlatan "şehrengizle" ve dış görevle gidilen elçiliklerde görülen yerler hakkındaki "sefaretnamele" zikredilir (Gökyay, 1973, s. 458).

Van Gölü havzası en eski çağlardan bu yana Anadolu ve Mezopotamya tarihinin önemli merkezlerinden biri olagelmış; doğal, tarihi ve kültürel unsurları bakımından zenginliği ve çeşitliliğiyle yurt içinden ve yurt dışından ziyaretçileri cezbetmiştir. Türk ve dünya edebiyatının bu türdeki en önemli eserlerinden biri olan Evliyâ Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sinin en canlı bölümleri arasında Van Gölü etrafındaki gezileri göstermek mümkündür. Sonraki dönemde, özellikle 19. yüzyılda bölgeyi anlatan gezi kitaplarında tümüyle politik nedenlere bağlı bir artış gözlenir. Ulus-devletler çağına girilirken, yeni yüzyılı şekillendirmek üzere eski dünyada ikinci bir coğrafi keşifler seferberliği başlar. 19. yüzyılın sonunda, Osmanlı'nın yıkılışının mukadder olduğu yıllarda bir egemenlik mücadelesinin alanı haline gelen Anadolu'nun doğusu, yabancı araştırmacılar için büyük bir ilgi odağıdır. 1836'da Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu'da araştırmalar yapmış Yarbay J. Shiel, 1865'te aynı bölgeleri incelemiş J. G. Taylor, 1890'da Doğu Anadolu, Irak ve İran'a yolculuk etmiş Isabella L. Bird ve 1896'da ağırlıklı olarak Bağdat ve çevresi hakkında kayıtlar tutmuş Henry Finnis Blossle Lynch, söz konusu bölgede akla gelen ilk örneklerdir (Yiğitler, 2018, s. 421).

Yukarıdaki örneklerin hemen tümünde az çok görülebilen edebi niteliğin, yenileşme dönemi Türk gezi edebiyatında aynı seviyede gözetildiğini söylemek mümkün değildir. Bölgeyi anlatan gezi yazısı veya seyahatname türünde eserlerin miktarı hâlihazırda çok azken birtakım gezi rehberleri, tarihi araştırmalar ve bölgeyle ilgili monografilerde gezi edebiyatında aranan asgari edebi niteliğe rastlanmaz. Örneğin, Celal Kayaoğlu'nun 1967 tarihli *Bitlis'i Tanyalım* adlı eseri Bitlis'in tarihiyle, coğrafyasıyla ilgili bilgiler, buraya özgü efsaneler, bilmeceler, şakalar, atasözü ve maniler, yemekler gibi farklı konuları dağınık biçimde bir araya toplayan kişisel bir şehir ansiklopedisi görünümünü sunar. Bunun gibi, Boyut Yayın Grubu'nun 2004'te çıkardığı *Doğunun Denizi Van Gölü ve Doğu*

Anadolu adlı kitap konaklama, yeme-içme ve kültürel-tarihi dokuya dair bir gezi rehberidir.

Bu örneklerle bağlantılı olarak, gezi türünde edebi niteliğe dair birtakım ölçütlere ve bazı araştırmacıların görüşlerine yer verelim. Gezi edebiyatı, temel olarak seyahate dayanan ve belli sınırları, ölçüleri olan edebi bir türdür. Her seyahate çıkan kişinin notları eser olma niteliği taşımadığı gibi, yazılan her gezi yazısı da edebi nitelik göstermeyebilir (örn. gezi rehberleri/broşürleri, turizm acentesi ilanları/reklamı gibi ticari gezi yazıları). Edebi kabul edilen gezi yazılarında malzemeyi kullanabilmek ve çeşitli yollarla onu estetik hâle getirebilmek, okuyucuya bu zevki yaşatmak esastır. Almanca gezi edebiyatı üzerine yaptığı tespitlerde Aytaç konuyla ilgili bu önemli ayrımı açıklıkla ortaya koyar:

Bunlara gezi kılavuzlarından gezi anlarına kadar geniş bir yazılı metin grubu dâhil. Metin salt bilgi vermeye yönelikse, gerçeklerin aktarımından başka amacı yoksa estetik kaygısı olan edebiyatın alanına sokulamaz. Ama gezi izlenimlerine dayanan bu izlenimlerin ‘nasıl’ anlatılması gerektiğiyle uğraşan, üslubu önemseyen, anlattığı şeyler arasına mesela kurmaca bir öykü katan, şiirler serpiştiren gezi metinleri vardır ki bunlar çoğunlukla yazarların, edebiyatçıların eserleridir. (1995, s. 87)

Aytaç’a göre, bilgilendirmenin ötesinde eğitici de olabilen gezi notları edebiyatın estetik boyutunu yakalayabildiği anda faydalıyla güzeli birleştirir ve bağımsız bir edebi tür oluşturur. Mutluy da gezi türündeki eserlerde edebi niteliğin karşılanması, edebiyat dünyasının izlerinin görünmesi ve bu türdeki eserlerin özellikle edebiyatçılar tarafından yazılması gerektiğini vurgular:

Gezilen görülen bir yerin özelliklerini gören her dikkatli göz, eğitimden geçmiş bir anlatım doğruluğuna kavuşmuşsa, yararlı ve gerekli toplamlar getirebilir. Ne var ki gezi edebiyatının amacı, yalnızca bir şeyler öğretmek, bazı gerçek izlenimleri taşımak değildir. Aynı şekilde yaşamıyla önemli olaylar arasına, düğümlü zamanlar içine, merak çekici yerler çevresine sokulma fırsatını bulan her bellek de okurlarına etkili anılar taşıyabilir. (...) Gerçeklerin doğruluğu kadar, güzelliklerin önemi, merak çekici konular kadar görmeyi bile gözün seçeceği ayrıntılar niteliği gereklidir. (1976, s. 686)

Gezi türünün gerçeklikle bağımlı irdelerken bu türdeki yazıların belge niteliği taşıdığına değinen Özdemir, aynı zamanda ilgi çekici ve gözlem ürünü olması gerektiğine de işaret eder. Ona göre, okuyanın gezip görme özlemini karşılamasına, onları eğlendirerek yaşadıkları ortamın tekdüzeliğinden kurtulmasına hizmet etmesi bu türde aranan asgari şartlardır. Bunun için görmeyi öğrenmek; sıradan şeyleri değil, insanoğlu için ilginç olan şeyleri görmeyi bilmek gerekir. “Her zaman göre geldiği, çevresinde bulunduğu şeylere neden ilgi duysun okur?” diye soran Özdemir, Ahmet Haşim’in gezi edebiyatını ‘olağanüstülükler avı’ olarak tanımladığına işaret eder (1999, s. 214). *Frankfurt Seyahatnamesi* yazarının, 14 Şubat 1929 tarihli “Seyahat ve Edebiyat” başlıklı yazısında Türk edebiyatındaki bilgi ve görüş fakirliğinin bir sebebi olarak gezi yazısının azlığını gösterdiğini ayrıca kaydedelim (Ahmet Haşim, 2003, s. 217).

Van Gölü Kapalı Havzası’nın büyük kısmını oluşturan Van ve Bitlis illerini gezen seyyahlar, yazarlar ve gazeteciler kültürlerin, milletlerin, efsanelerin, masalların yüzyıllardır iç içe geçtiği, savaşların, güç mücadelelerinin, göçlerin yaşandığı bu yerde, kendilerini buraya getiren iç seslerine de uyararak, coğrafyanın müdahaleleriyle

genişleyen, boyutlanan ve yeryüzünün başka hiçbir köşesinde rastlayamayacakları türden yaşantılara dönüşen insan hikâyelerinin peşine düşerler. “Gezi yazılarını okurken, yazıyı kaleme alan gezginin gözlem ve düş dünyasında yaşarız, metin boyunca. (...) Ülkelerin eşsiz tabiat ve medeniyet güzellikleri, dünyanın her yanında çalışan, didinen, savaşan insanların hayatı; örfler, gelenekler, günlük yaşayışlar (...) konu olabilir” (Karataş, 2001, s. 161-162) tanımına uygun olarak, nitelikli gezi yazısı kabul edilen eserler de okurlarına tam olarak edebiyat zevki yaşatırlar. Bu çalışma için tespit edilen az sayıdaki eserde, temel olarak, edebi niteliğin belirleyici olduğunu bu vesileyle belirtmek gerekir. Burada, Kadri Kemal Kop’un çocuk kitapları *Uçakla Ankara’dan Van Gölü’ne* (1945) ve *Doğu İllerinde Geziler* (1945), Yaşar Kemal’in büyük kısmı 1951 yılında bölgede yaptığı gezilere dayanan röportaj yazıları ve Abdullah Tekin’in *Van Gölü-Güzelim Yaşam* (1980) adlı gezi kitabı ele alınmıştır.

1. Kadri Kemal Kop

1900/Bitlis doğumlu Kadri Kemal Kop gazetecilik ve bürokratik yapmış bir yazardır. I. Dünya Savaşı’nın başlaması üzerine Askerî Baytar Mektebi’ndeki eğitimini yarıda bırakarak savaşa katılmıştır. Kurtuluş Savaşı’nda da aktif biçimde yer alan Kop, *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi için yazılar yazmış, İstiklal madalyası kazanmıştır. Bitlis Talebe Cemiyeti’nin kurucuları arasında yer alan Kop, Matbuat Umum Müdürlüğü, Devlet Bakanlığı Özel Kalem Müdürlüğü gibi görevler yapmış, Basın Şeref Üyeliği kazanmış, ülkenin özellikle doğusunu odağa alan folklor, etnografya ve coğrafya konularında kayda değer eserler bırakmış bir Cumhuriyet aydınıdır (Daloğlu, 2021, s. 9). Yazarın, Çocuk Esirgeme Kurumu’nun ‘Yurt Serisi’ içinde basılan *Uçakla Ankara’dan Van Gölü’ne* (1945) ve *Doğu İllerinde Geziler* (1945) ‘gezi romanı’ türündeki eserleri Van Gölü ve çevresi konusunda 1940’lı yıllarda bölge hakkında çarpıcı bilgiler ve izlenimler içermesi, dönem aydınının söz konusu bölgenin coğrafyasına ve tarihine bakışının yanı sıra, bu çerçevede ortaya konan vatan tasavvurunu göstermesi açısından önemlidir.

Ankaradan Van Gölüne (1937) adlı kitabında Kop’un yaptığı yurt içi geziler ve kaleme aldığı gezi yazılarıyla ilgili bazı bilgilere rastlanır: “Mersin, Tarsus, Adana, Malatya, Elâziz, Diyarbakir, Garzan, Bitlis, Siirt ve Van gölü tedkik gezilerinden bahseden bu yazılar; 1935 ve 1936 yıllarında *Kurun, Türksözü, Fransızca Ankara, Açık Söz* gazetelerile, *Ülkü, Yeni Türk ve Belediyeler* dergilerinde muhtelif parçalar halinde neşrolunmuştur” (Kop, 1937, s. 1). Kitabın ön sözünde yazarın yurt gezisine çıkışı *Kurun* gazetesi tarafından verilen ilanda “Gazetemizin Ankara yazarlarından bay Kadri Kemal Kop, doğu ve güney doğusu vilâyetlerine bir tetkik gezisine çıkmıştır. Yurdun bu taraflarını pek yakından tanıyan ve son yıllarında: I – Anadolunun doğu ve cenup doğusu II – Araştırma ve düşüncelerim adlı iki eser neşretmiş bulunan Kadri Kemal Kop’un intibalarını okurlarımıza sunacağız. Arkadaşımız aynı zamanda gazetemizin bu illere dokunan idare işleri ile ilgilenecektir” (Kop, 1937, s. 6) cümleleriyle duyurulur.

Söz konusu eserleri incelemeyen önce, burada yazarın ‘gezi romanı’ olarak tanımladığımız *Uçakla Ankara’dan Van Gölü’ne* ve *Doğu İllerinde Geziler*’in dâhil olduğu gezi türü kategorisiyle ilgili kısa bir açıklamaya ihtiyaç vardır. Gezi türü, diğer türlerle yoğun bir ilişki içindedir: Casanaua hatıra, Montaigne felsefi seyahat, Chateaubriand tarih, George Sand iç konuşma, Tacqueville siyasi mülakatların girdiği pitoresk tasvirden faydalanır. Leiris’te görüldüğü gibi bir günlük şeklinde, Hugo’da görüldüğü gibi mektuplar şeklinde, Jeany de Lery’deki gibi hatırat şeklinde, Stendhal’deki gibi bir turistin intibaları okur karşısına çıkar. Bunların yanı sıra, şiirsel

ifadeyle seyahat maceralarının yazıldığı, yabancı ülkelerde geçen olayların anlatıldığı gezi romanları ortaya çıkar. Yabancı ülkelerin ve halkların anlatıldığı, tehlikeli girişimlerden bahseden bu kitaplar daima geniş bir çevrenin merakını uyandırmıştır (Wilpert, 1979, s. 669–671). Bu örneklerle bağlı olarak, gezi türünün röportaj, mektup, anı, günlük, otobiyografi, biyografi, roman ve hikâye gibi türlerle doğrudan bağlantılı olduğunu ve diğer türleri her bakımdan desteklediğini, onlara öncülük ettiğini ve bu incelemede görüleceği gibi melez formlar meydana getirdiğini söylemek mümkündür.

Gazete ve dergilere yazdığı gözlemlerini aradan birkaç yıl geçtikten sonra çocuklar için kitaplaştıran Kop'un *Uçakla Ankara'dan Van Gölü'ne* adlı kitabı, ön sözde tren, araba, otomobil ve atla ve yer yer yaya yapıldığı ifade edilen gezilerin aksine, söz konusu yıllar için bir hayli olasılık dışı görünen bir uçakla yolculuk macerası anlatır. Gerek yapılış şekli gerek söz konusu dönemde ülkedeki teknolojik altyapının yetersizliği nedeniyle hayali bir seyahat olması epey muhtemel Ankara'dan Van Gölü'ne söz konusu yolculuk 30 Haziran 1945'te gerçekleşir. Anlatıcı konumundaki öğretmen, onun kızı Gönenç ve sınıf arkadaşları Selma ile Pamir'den başka uçakta başka çocuklar ve Bitlis'e giden biri erkek diğeri kadın iki yolcu daha vardır.

Diğer yolculardan hemen hiç söz edilmezken uçuşa dair birtakım teknik bilgiler verilir: Ankara ile Van gölü arasının 908 km olduğu, saatte 250 km'ye yakın bir hızda giden uçağın bu yolu "tam beş saat elli dakikada" aldığı, saat 11:00'da başlayan uçuşun Ankara-Kayseri-Elazığ-Van üzerinden ilerleyerek 16:50'de Van'da sonlanacağı, Kayseri'de 40 dakika ve Elazığ'da 30 dakika olmak üzere iki kez mola verileceği kaydedilir (Kop, 1945a, s. 4-9). Yerden 3000 metre yukarıda seyreden yolculuk, çocuklar için baş döndürücü bir deneyim sunar. "Aman yarabbi, uçakla seyahat ne kadar zevkli ne kadar rahat bir şeymiş. Ne tren, ne de otomobil seyahatine benzemiyor" (1945a, s. 9) diyerek çocukların heyecanını paylaşan anlatıcı yol boyu geçilen yerler hakkında küçük okurlara birtakım coğrafi bilgiler verir. Genel anlamda demiryolunun izlediği rotayı takip ettiği söylenen uçak, ilk önce Elmadağı ve Kızılırmak üzerinden geçer. Çiçekdağı, Yozgat, Akdağmadeni üzerinden Kayseri'ye gelinir. Burada "Elazığ, Muş, Tiflis ve Van taraflarına gönderilecek posta paketleri" (1945a, s. 12) teslim alınır. Kayseri'den sonra Pınarbaşı (Aziziye), Yenice Irmağı, Aziziye-Darende arası Karaseki ovası, Gevren, Hekimhan, Fethiye, Arapkir, Eğin ve Dersim geçilir (1945a, s. 13).

Sonrasında, yukarıda değinildiği gibi, yarım saat mola verileceği belirtilen Elazığ'da bir otomobil gezisine çıkılır. Burada anlatıcının dikkatini cumhuriyet dönemine ait kurumlar ve abideler çeker: "çarşının bir ucunda askerî kurumlar, askerî park, öteki ucunda Halkevi (...) Çarşıdan Halkevine doğru gelen caddenin sonunda da Atatürk'ün heykeli"nden (1945a, s. 15) övgüyle söz edilir ve yolculuğa devam edilir. Harput Kalesi ve Hazar Gölü üzerinden Anti Toroslar'a oradan Muş Ovası'na geçilirken, Bitlis ve çevresiyle ilgili olarak, ilkin, Muş hakkında dönemin coğrafya ders kitaplarında karşılaşılan türden bilgiler verilir. Muş'ta yetiştirilen ürünler (buğday, arpa ve tütün) ve bunların ülke ekonomisine katkısı üzerinde durulduktan sonra Muş Ovası'nı çevreleyen dağlar tek tek sıralanır. Ovanın üzerinden sırasıyla Nemrut ve Süphan dağları, Bend-i Mahi Deresi aşılır ve en sonunda yolcuğun son durağı olan Van'a planlandığı gibi 16.50'de iniş yapılır (1945a, s. 23).

Van Gölü havzası hakkında birtakım sayısal bilgilerin haricinde yazarın kişisel bilgi ve deneyimlerine, ideolojik düşünce biçimine dayandığı anlaşılabilir özel bilgilerle karşılaşmak *Uçakla Ankara'dan Van Gölü'ne* kitabını ilginç kılan yanındır. Örneğin, Süphan Dağı'nın asıl adının, herhangi bir kaynakta rastlamadığımız, "Yücedağ" olduğu

kaydedilir (1945a, s. 21). Yine, bunun gibi, Van Gölü hakkında “bundan 2800-3000 yıl önce bu gölün adı (Nabri denizi) idi” (1945a, s. 22) denir. Türk Tarih Tezi’nin medeniyet anlayışına uygun olarak, aslen Turanlı olan Urartularla (kitapta “Urarto”) aynı soydan gelen ve yine hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadığımız “Napri”in¹ gölün doğusunda meskûn oldukları ve şimdiki Van şehrini kurdukları söylenir (1945a, s. 22).

Hiç yorulmadan Van’a gelen grup, aynı gün şehri gezip görme kararı alır; otele yapılan Van kahvaltısının ardından mihmandarları olan Faruk ve Tuncay’ın davetiyle bir Van düğününe katılır. Düğünde konuklara ikram edilen Erek Dağı’ndan getirilmiş Zernebat (kitapta “Erk” ve “Zenâbat”) suyundan yapılan şerbetler keyifle içilir. Van’ın suları hakkında, “Bay Temir” adında birinden bilgi alınır (1945a, s. 25). Bu esnada görülen folklorik öğeler, yine, yazarın etno-tarih tezlerini destekler niteliktedir: “Van düğünleri, eski Türk düğünlerinin birçok özelliklerini hâlâ yaşatmaktadır. Hele düğüne gelenlerin giyinişlerindeki özellik hemen göze çarpıyordu. Birtakım kadınlar ve erkekler eski millî kıyafetlerle düğüne gelmişlerdi” (1945a, s. 26). Bu bölgedeki yer adlarıyla Anadolu’nun diğer coğrafyaları arasındaki benzerlikler ve maddi kültür unsurlarındaki ortaklıkların yazarı her defasında bu yorumlara ittiğini kaydederek bu konuyu yazarın *Doğu İllerinde Geziler* kitabını ele aldığımız sayfalara bırakalım.

Van’la ilgili hemen bütün gezi yazılarının bahsettiği bir travma ânı olarak I. Dünya Savaşı sırasındaki Rus işgali ve 2 Nisan tarihli kurtuluş kutlamaları bu kitapta da karşımıza çıkar: “İşte eski Van; eski Van bir savaşın kurbanı olmuş. Büyük bir kısmı harabeye dönmüştür. Halbuki eskiden şehrin bayındır, zengin, mesut ve o derece güzel olduğunu anlatan mânâlı bir söz, bir atasözü vesikası var: Dünyada Van, ahrette iman...” (1945a, s. 28). Elazığ’da olduğu gibi, burada da bütün kazanımlar cumhuriyete mal edilir: “Şimdi görülen her şey, cumhuriyet devrinin ve cumhuriyet idaresinin eseridir. Okul, yol, çeşme, su... ne varsa hepsinde cumhuriyetin himmeti görülür” (1945a, s. 30) denir. Gezi sırasında 2 Nisan kutlamalarından geriye kaldığı anlaşılan birtakım hazırlıklar sağda solda göze çarpar. Bu durumdan, bugün Van’ın pek çok yerine ismini veren 2 Nisan tarihinin 1940’lı yıllara kadar kent hayatında canlı bir öge olarak yaşatıldığı sonucu çıkarılabilir.

Kitabın son sayfalarında gölleri, zengin suları, bağları, bahçeleri, bereketli topraklarıyla Van Gölü havzası canlı imgeler ve tatil broşürlerinde karşılaşılabilecek türden bir dille küçük okurlara anlatılır:

Bir dağ meraklısı mısınız? Temmuz ayında bile başında kar eksik olmayan (4434) metre yükseklikteki Süphan dağı, İsviçre’nin Alp dağlarıyla yarış edecek kadar güzeldir.

Ekine, biçime merakınız mı var? Şamran kanaliyle sulanan Havsor ve yine birçok kanalların suyundan faydalanan Van ovalarının toprakları sizi kendine çekerek kadar zengin ve bereketlidir.

Temiz hava, bol su, sonsuz yeşillik deryası, mavi gök; tükenmeyen bereket; güler yüzlü ve konuksever köylüler...

İşte Van gölü çevresi. Ve işte bütün bu güzelliklerin ve deyimlerin çoğunu içinde ve etrafında toplayan Van.

---

¹ Kop’un burada sözünü ettiği ve kitapta baskı hatası sonucu olduğunu düşündüğümüz farklı yazılışlarla (“Nabri”, “Napri”) bahsedilen insanların, Urartu Devleti’ni Uruatrilerle beraber meydana getiren feodal beyliklerden biri olan Nairiler olduğu kuvvetle muhtemeldir (bkz. Çilingiroğlu, A. (1994). *Urartu Tarihi*. Ege Üniversitesi, İzmir.).

Yeşil Van... derler. Tıpkı Yeşil Bursa gibi... (1945a, s. 29)

Anlatıcı, gözlemleri arasında Van halkının son derece güler yüzlü ve zinde insanlardan oluştuğuna yer verir. Bunda, sağlıklı ve dengeli beslenme alışkanlıkları kadar coğrafyanın da rolü vardır. Son olarak, Van'a özgü kültür varlıkları arasında Van kedisinden, "küflü" peynirden, "kepekli kara değirmen unundan ekmeği"nden (1945a, s. 31) söz edildiğini kaydederek Kadri Kemal Kop'un çocuklar için doğu gezilerini anlattığı ikinci kitabına geçelim.

Doğu İllerinde Geziler'in gezginleri aynı kişilerden oluşur. Gruba ilk kitapta eklenen Faruk eşlik etmeyi sürdürür. Van'dan Erciş'e hareket eden grubun, kitabın ilk sayfasında bir fotoğrafına yer verilen İsmet İnönü'nün 1935 yılında gerçekleştirdiği şark gezisi sırasındaki rotasını birebir izlediğini söylemek mümkündür: "Bir temmuz sabahı saat dokuz buçukta Van'ın küçük fakat iyi yapılmış iskelesinden hareket edecek (Ahlat) motörüne atlayarak enginlere açıldık" (Kop, 1945b, s. 3). Gezi programının şu şekilde tamamlanması planlanır: "Van'dan Erciş'e, oradan Adilcevaz'a, buradan Ahlat'a gidecek, sonra Tatvan'a ve Bitlis'e uğrayarak tekrar Van'a gelerek Van'dan ilk uçakla Ankara'ya dönecektir. Bu suretle su üzerinde 160 millik bir seyahat yapmış olacaktık. Vapurlar saatte 8-9 millik bir yol aldıklarına göre Van Gölü'nde 18-20 saatlik bir gezi yapacak ve bu suretle gölün etrafının hemen bütün güzelliklerini görerek öğrenmiş olacaktık" (1945b, s. 4). İlk kitapta gölle ilgili verilen sayısal bilgiler burada da yolculuğun başında karşımıza çıkar. Dönemin Van Gölü'ne dair coğrafi bilgilerini yansıtan bu objektif anlatımlarda bugünün bilimsel bilgi birikimini içinde bulunmayan bazı ilginç ayrıntılar vardır. Van Gölü'nün bir adının "Doğu Denizi" olduğu ve inci kefali balığı dışında gölde "İlerya cinsinden bol ve iri yumurtalı bir çeşit balık"ın (1945b, s. 5) görüldüğü bu bilgiler arasındadır.²

Van'dan Erciş'e motorla beş buçuk saatte ulaşılır. Ankara'dan gelen yolculara bu imkânı sunan vapurlar ve Van Gölü'ndeki ulaşım/taşımacılık faaliyetlerine dair bilgiler verilirken cumhuriyet döneminde gelen ilerlemeye vurgu yapılır: "Eskiden güç belâ işliyen kırık dökük tekneler bir tarafa atılmış ve yerlerine bugün işletilmekte olan (Van) ve (Bitlis) adlarındaki vapurlar konmuştur. Motörler 1937 yılında İstanbul'da (Haliç-Kasımpaşa) tersanesinde yaptırılmış (130)ar tonluk modern vapurlardır. Birçok parçaları yenileştirilen (Erciş) ve (Ahlat) motörleri de gölde işletilmekte, gölün kıyısına yolcu ve eşya taşımaktadırlar. Vapurlar 100 yolcu ve 100 ton kadar eşya taşıyacak büyüklükte yapılmıştır" (1945b, s. 6). Vapurların Van Gölü'ne getirilişi anlatılırken de tarihsel bir analogi kurularak İstanbul'un alınışına atıf yapılır: "Vaktiyle İstanbul'u almak için gemileri kızaklar üzerinde ve kara yoliyle Haliç'e indiren Türk denizcilerin torunları, İstanbul tersanesinde yapılan bu (130)ar tonluk vapurları da birkaç parçaya ayırarak karadan Van gölünün batı kıyısındaki (Tatvan)a getirmiş ve burada kurulan küçük bir tersanede bunları bitiştirerek gölde işletmeye başlamışlardır" (1945b, s. 6).

"Güzellik, bolluk, bereket..." (1945b, s. 7) sözcükleriyle özetlenen Erciş küçük okurlara tanıtılırken şehrin simge isimlerinden Ercişli Emrah'a ve Karakoyunlular döneminden kalma koyun heykellerine değinilir (1945b, s. 8). Grubun gezdiği bütün şehirlerde özel ilgi gösterdiği görülen Halkevi binasına da işaret edildikten sonra, burada

² Uzun yıllar Van Gölü üzerine yaptığı çalışmalarıyla tanınan Prof. Dr. Mustafa Sarı inci kefali dışında gölde yaşayan bir mercanbalığı türünden bahseder (2021, s. 52-55). Bu balığın, Kop'un sözünü ettiği balık olmadığı düşünülebilir.

yetiştirilen tarımsal ürünlerden, adım başı rastlanan su kaynaklarından, av hayvanlarından, Erciş'in tarihi öneminden söz edilir (1945b, s. 8).

Erciş'ten aynı motorla Adilcevaz'a geçilir. Grubun rehberi Faruk'un önerisiyle Adilcevaz'dan Ahlat'a kara yoluyla geçilmesine karar verilir. Türk tarihi açısından büyük öneme sahip Ahlat, yazarın bu gezide önemle üzerinde durduğu duraklardan biridir. Grubu bu yolculukta taşıyacak olan öküz arabasının sahibi yaşlı adam eski Ahlat'ın güzelliğini anlatır. Arabacı konuşurken üzerine oturduğu kilim parçası anlatıcının gözüne ilişir. Anlatıcı, bu motifleri Etilere ait eserlerde gördüğü motiflere benzetir: “Binlerce sene evvel çizilen ve her biri bir mânâ ifade eden Eti yazılarının, Ahlat dağlarında, yahut Van gölü çevresinde işlenen bir kilimde işi ne?” diye düşünür (1945b, s. 13). Kendi kendine sorduğu sorunun cevabını Orta Asya köklerinde bulur. Seyhan ve Ceyhan nehirlerinin isimlerinin Seyhun ve Ceyhun'dan geldiği düşüncesi kilim desenlerindeki benzerliğin kaynağını da ortaya çıkarmış olur: “Dedelerimizin memleketinde ve özyurdumuzdayız. Elbette ki dedelerimizin kültür izlerini de buralarda bulacağız” (1945b, s. 14).

“Özyurt” kabul edilen Ahlat'ta gezi notları her şeyiyle tarih etrafında şekillenir. Grup, Ahlat'ta tarihin içinde yolculuk eder gibidir. Bu sayfalarda Ahlat'la ilgili tarih/coğrafya/sosyoloji kitaplarında bulunabilecek bilgilerin dışına çıkıldığı söylenemez. Ahlat'a dair bu kitabı bilgilerden sonra, “Van ve Ahlat'a kadar geldikten sonra bu diyarların en önemli bir beldesi ve Türk yurdunun en güzel bir parçası olan Bitlis'i görmeden gitmek, gerçekten büyük bir noksanlık olurdu” (1945b, s. 13) denerek otomobille Bitlis'e harekete karar verilir. Ahlat'la Bitlis arasında genişçe bir ova olan, “kışın insan boyu kar tutan ve müthiş fırtınalara sahne olarak yolcuların hayatını söndüren” Rahva'yla ilgili olarak otomobil şoförünün şu sözleri kayda değerdir: “Allah kimseyi kışın bu Rahva düzündü bırakmasın. Çünkü o zaman ucunda yüzde yüz ölüm vardır” (1945b, s. 17).

Bitlis, suyu bol, yeşili gür, derin bir vadi içinde akan Bitlis Çayı boyunca uzanan, köprüler üzerine kurulu bir şehir olarak göze çarpar. Anlatıcı, burada da karşılaştığı coğrafi adlardan yola çıkarak Selçuklu mirasının gerisine uzanır: “Şehrin içinden geçen suların adlarına bakınız, ne kadar manalıdır: Göltepe sırlarından Komus suyu gelir. Başhan taraflarından Rabat çayı akar. Altın kalbur deresinden Tıklayan suyu ve Çöküş köyünden Avinç çayı gelerek şehirden geçerler. Bitlis halkının kulakları gece gündüz su ve çağlayan sesiyle doludur. Dört mevsimin hükmünü yürüttüğü bu memlekette, dereler çağlıyarak akar” (1945b, s. 18). Bu niteliğiyle Bitlis'i “Su şehri” olarak tanımlayan anlatıcı, bu paragrafa eklenen dipnotta şunlar kaydeder: “İşte size bir isim ki, bu isimde bir şehrin Orta Asya'da, dedelerimizin göçüp geldikleri diyarlarda bulunduğunu söylersem tabii şaşmazsınız. Çünkü dedelerimiz güç edip yurt edindikleri yerlere eski yurtlarının adlarını verirlerdi” (1945b, s. 18).

Bitlis Kalesi hakkında bilgi verirken, Kürt beylerinden Mir Şerefhan Bitlisi'nin *Şerefname*'de “Geçmiş zamanlarda kalede çokça yılanın bulunduğu, orada oturanların yılan çokluğundan çok zor anlar yaşadıkları ve sıkıntı çektikleri, işin sonunda hükümdarların kale kapısında bir zorluk tılsımı gösterdikleri ve yılanları azalttıkları, böylece halkın sıkıntısını azalttıkları anlatılmıştır. Halen de yılan şeklinde bir insan figürü kalenin duvarındaki kayada yontulmuş olarak bulunmakta ve kapının tılsımını işaret etmektedir” (2019, s. 397-398) sözleriyle bahsettiği; öte yandan 19. yüzyılın ortasında bölgeyi ziyaret eden gezgin-arkeolog A. H. Layard'ın seyahat notlarında arayıp da bulamadığını kaydettiği taş üzerinde “elinde yılan tutan adam” tasviri (Köhler, 1989,

s. 27) Kop'un anlatımlarında şaşkıncı biçimde yeniden ortaya çıkar. Şerefhan'ın rivayetine benzerliğiyle dikkat çeken ihtiyar bir adamdan aktarılan hikâyeye göre eskiden Bitlis'te çok fazla yılan vardır. Asurlular zamanında bu şehri gezmeye gelen Asurlu "bilici"den yılanlara çare bulması istenir. Bilici şehrin kalesine bu "tılsımlı resmi" çizdirir ve böylece bütün şehirde yılanın kökü kesilir (1945b, s. 19).³ Bitlisli olduğunu daha önce kaydettiğimiz Kop, Bitlis efsaneleri ve masalları konusundaki bilgisini bu sayfalarda ortaya koyar; kitapta Altın Kalbur ve İskender Bulağı adı verilen sularla ilgili ilgi çekici hikâyeler anlatılır (1945b, s. 20).

Bitlis'in büryan kebabından "çevirme" diye bahseden anlatıcı, bunun "şevirme" adıyla Arap topraklarına gittiğini iddia eder. Bitlis'te yetişen ürünler arasında domates, patlıcan, patatesi zikreder. Bu ürünlerin yanı sıra, bugün artık şehirde bilinmeyen "çekirdeksiz dut"tan söz eder (1945b, s. 21). Yöre halkının yeme alışkanlıklarında görülen ilginç değişikliklere de işaret eden anlatıcı, domatesi yeşilken tüketen insanların "acımış, ekşimiş" kabul ettiği kırmızı domatese geçen zamanla beraber yöneldiğini kaydeder (1945b, s. 21). Yine, bugün tümüyle unutulmuş toplumsal alışkanlıklar olarak şehirdeki bahçelerde "çay safası" "mevsimine göre meyva yeme âlemleri" ve "salatalık zamanı bal ile salatalık yeme ziyafetleri"den (1945b, s. 24) söz edilir.

Yolculuğun gezilecek yerler listesindeki son durağı olarak Bitlis'ten Tatvan'a geçilir. Van Gölü İşletmesi'yle büyük bir kalkınma programının ilk adımlarının atıldığı o yıllarda Tatvan'da karşılaşılan yenilikler gezi grubuna büyük şaşkınlık yaşatır. Buradaki tesisleşme, bütün Doğu Anadolu için örnek niteliğindedir: "Modern fabrika, otel, işletme müdürlüğü binası ve memur evleriyle süslenmiş bulunan doğu Anadolu'nun bu modern köşesi cidden görülmeğe değer bir kasaba halini almaktadır" (1945b, s. 27). Burada, yapımına yeni başlanan ve bugün Türk ihracatını İran'a, oradan Orta Doğu'ya bağlayan demiryolundan bölge ekonomisine büyük katkılar sağlayacak bir proje olarak söz edilir: "Demiryolu buralara kadar döşenip geldikten sonra bu memleketlerin çok zeki, temiz ahlâklı, gözü tok ve çalışkan olan halkının daha çok çalışma ve başarı ile topraklarından daha yüksek ürün alabilecekleri muhakkaktır" (1945b, s. 27).

1940'lı yıllardan itibaren Bitlis ve çevresindeki illere hizmet verdikten sonra bakımsızlıktan ve çıkan yangından bugün kullanılmaz hale gelen ve 2021'de restorasyon çalışmalarına başlanan İşletme Otel'i'nde yapılan kahvaltının ardından Bitlis vapuruyla Van'a dönmek için yola çıkan grup, gölün güzelliklerini son defa olmak üzere seyre dalar. Bugün tümüyle yok olduğu görülen Van Gölü'nün güney kıyılarındaki "oldukça zengin ormanlıklar"dan (1945b, s. 29) söz edilir. Son olarak, güzel göçmen köylerinin bulunduğu İskele Köyü, Zivistan ve Edremit'teki bahçeler ve bostanlarla ilgili bazı ilgi çekici tarihi bilgiler verilir: Rus ziraatçi Zukavski'den aktarıldığına göre, Van'da yetişen, çok lezzetli ve ananas gibi kokan bir kavun türü on altıncı yüzyılda Van'dan alınarak Vatikan'a götürülür ve Papa'nın Kantaluppi adındaki çiftliğinde yetiştirilir. Adı bu nedenle Kantalup kalan ve diğer Avrupa dillerinde de bu şekilde anılan Van kavununun şekli yuvarlak, basık, kendinden dilimli ve kabuğunun üstü pütürlü, içinin rengi turuncudur. Evliya Çelebi'nin bahçelerini ve bostanlarını övdüğü, çok eski zamanlardan beri Van'ın en gözde sayfiye yeri olan Edremit'in yaz günlerinde Vanlılarla dolup taşıdığı kaydedilir (1945b, s. 30).

³ Konuyla ilgili olarak, 3 Mart 1943, Bitlis doğumlu ilahiyat profesörü İsmet Kayaoğlu ise şunları kaydeder: "Nakledilir ki önceleri burada çok yılan vardı. Âlimlerden biri, kale girişinde yılan şeklinde bir tılsım yapıp oraya koyduktan sonra yılan görünmez oldu" (2020, s. 42).

Yolculuğun başından beri gruba mihmandarlık eden Faruk'la Gönenç arasında sıcak duygular yaşanır; Ankara'ya davet edilen Faruk, bir Van kedisi getirme sözü verir. Kitabın son cümlelerinde Gönenç bütün geziyi özetler biçimde şöyle der: “Siz Vanlılar ne iyi insanlarsınız... Hem bu memleket, bu göl ve bütün bu çevreler ne sevimli, ne şirin yerler...” (1945b, s. 32). Böylece, Ankaralı gezgin kafesi Van Gölü'nde ve gölü çevreleyen yerlerde gördüklerinden büyülenmiş halde, minnet ve kardeşlik duyguları içinde, kendilerini getiren uçağa binerek eve döner.

2. Yaşar Kemal

Roman ve hikâye yazarı olduğu kadar, usta bir röportaj yazarı olan Yaşar Kemal'in röportajları yayımlandıkları günlerde büyük ses getirmiş, birer edebiyat olayı olarak karşılanmışlardır. 1951-1962 yılları arasında *Cumhuriyet* gazetesinde “Anadolu Notları” başlığı altında yayımlanan bu röportajlardan “Dünyanın En Büyük Çiftliği”nde Yedi Gün” Yaşar Kemal'e Gazetecilik Başarı Ödülü'nü kazandırmış; Hüseyin Cahit Yalçın, Yaşar Kemal'in röportaj alanındaki başarısını “Bir gazetecinin zaferi” olarak selamlamıştır. *İnce Memed*'in yayımlanmasından önce geniş kitlelere adını ilk kez röportajlarıyla duyuran Yaşar Kemal, Diyarbakır'dan başladığı röportajlar dizisinde Van, Erzurum, Ağrı, Şanlıurfa, Gaziantep gibi o yıllarda doğunun çok az bilinen şehirlerini, Çukurova, Cudi Dağı, Peri Bacaları gibi merak uyandıran yerlerini ve İstanbul'un saklı kalmış köşelerini ilgi çekici yönleriyle Türk okurlarının dikkatine sunmuştur. Yaşar Kemal röportajlarının en renkli duraklarından Van'a, Van Gölü'ne ve çevresine 1915'teki Rus işgali nedeniyle ailesinin terk etmek zorunda kaldığı baba ocağı olması nedeniyle özel bir ilgi göstermiştir. 1951'de Tatvan'dan feribotla Van'a geçen yazar, burada karşılaştığı hemen her detaya araştırmacı bir gazetecinin dikkatli bakışını yöneltmekle kalmamış, bugünün röportajcılık anlayışından oldukça farklı bir yaratıcı hikâye anlatımı sergilediği yazı dizisinde insanlar ve yaşam şekilleri, yörenin folkloru ve sosyo-ekonomik yapısı, doğal güzellikleri, tarihi ve kültürel zenginliklerine dair çarpıcı bilgilere, gözlemlere, anekdotlara yer vermiştir.

Edebiyatın hemen her türünde eser veren Yaşar Kemal, ülke çapında adını ilk kez Doğu illerinde yaptığı röportajlarla duyurur. 1951'de bir kitap hacminde öyküleri ve *İnce Memed*'e ait birkaç bölümle İstanbul'a giden yazar, günlerce sokaklarda parasız yatıp kalktıktan sonra yazar adayı olarak başvurduğu *Cumhuriyet* gazetesine röportaj muhabiri olarak girer. Gerçek adı Sadık Kemal Gökçeli yerine “Yaşar Kemal” adını ilk defa röportajlarında kullanır. Yaşar Kemal, Türkiye'de sayısı pek fazla olmayan röportaj yazarlarının başında gelir. Gerçek adını taşıyan *Ağtlar* (1943) derlemesiyle yaptığı çıkış sayılmazsa, Abidin Dino'nun önerdiği “Yaşar Kemal” imzasıyla yaptığı ilginç ve çarpıcı röportajlar yazarı üne kavuşturur. Henüz *İnce Memed*'le (tefrika 1953, roman 1955) adını duyurmadan gazeteci ve röportaj yazarı kimliğiyle tanınır. “Dünyanın En Büyük Çiftliğinde Yedi Gün” röportajıyla 1955'te Gazeteciler Cemiyeti'nin Röportaj Başarı Armağanı'nı kazanması, yazarın 1963'te *Cumhuriyet* gazetesinden ayrılana dek ve sonrasında 1975'e kadar bağımsız gazeteci olarak bu türde eser vermesinde etkili olmuştur (2015, s. 175). Gazeteciliğe -hayatını kazanmak zorunda olan biri olarak- hem Arif Dino'nun desteği hem de tesadüflerin yardımıyla başladığını anlatan Yaşar Kemal'in (2019, s. 276) yaptığı röportajlar yalnızca ekmek parası için yapılan bir iş değil; “ağır iş”tir (Yaşar Kemal, 2015, s. 246).

Yaşar Kemal röportajlarını yazmadan önce uzunca bir süre işleyeceği konuyu yaşamaya çalışır. Anlattığı yörenin insanların arasına karışarak onlar gibi yaşar, düşünür, kızar, sevinir; onlarla kaynaşır. Anlatacağı insanların kimliğine bürünür.

Röportajlarını yaparken not tutmamaya ve çoğu zaman ses kaydı kullanmamaya özen gösteren yazar, gezip dolaştıktan, insanlarla görüştüğünden sonra gözlemlerini kaleme alır: “Uzun araştırmalardan sonra yazarım. Bölge, insanlar bilmediğim bölge, bilmediğim insanlara orada uzun kalırım. Her şeyiyle ağacı, kuşu, folkloru, dedikodusu, geçimi, ölümü, kalımı ile çok yakından ilgilenirim. Şivelerini konuşmağa, onlar gibi olmağa çalışırım en sonunda onlardan biri olurum. Ne onlar bana yabancı, ne ben onlara yabancı gözükürüm. Bir zaman sonra artık her yönüyle oralıyım. Böyle olunca da mesele tamamdır. Hiç not almam. Gerekliliği yoktur notun. İyi sanatçı olmayıp da iyi röportaj yapmış kimseyi bilmiyorum. Röportaj edebiyatın bal gibi bir koludur. Gelişmekte olan kolu. Hem de en zor bir kolu.” (Baydar, 2015, s. 183) Yaşar Kemal röportajın edebiyatın ta kendisi olduğu görüşünü “Röportaj Üstüne” başlıklı yazısında “Aslında röportaj, taşıma anlamına geliyor ya, yanlış, o taşıma olan haberdir, hem de en gerçek anlamıyla. Röportaj bir yaratmadır” sözleriyle ifade eder (2011, s. 8). Aynı yerde Hemingway, Şolohof, Kessler gibi büyük romancıların en iyi röportajcılar arasından çıktığını, Nâzım Hikmet’in Küba gözlemlerini büyük bir gazetecilik başarısı olarak gördüğünü; Sait Faik, Orhan Kemal ve Aziz Nesin’in röportajlarının unutulmaz olduğunu ekler.

Yaşar Kemal röportajlarında özellikle 1950-1980 yılları arasındaki Türkiye’nin gerçekçi bir panoramasını sunar. İnsan portrelerinin, toplumsal olayların, sokaktaki hayatın, sınıfsal trajedilerin yansıtıldığı bu röportajlar Türk edebiyatında örneği olmayan “röportaj-öykü” türünü meydana getirirken Anadolu’nun farklı yerlerinden gözlemlerin, ilginç olayların, doğal güzelliklerin, folklor, efsaneler, hikâyelerle verildiği röportajlar daha çok gezi türüne yaklaşıyor. Yaşar Kemal özellikle 1950’li yılların Türkiye’sinin pek çok farklı yöresini büyük imkânsızlıklara rağmen dolaşarak kaleme aldığı röportajlarında gözlemlerini çarpıcı örneklerle vermiş, halkın nabzını tutmuş, ihmalleri, yoklukları dile getirmiştir. İstanbul ve çevresindeki aydınların, okurların ülkenin doğusu başta olmak üzere, uzak köşeleriyle ilgili akıl almaz yoksulluk hikâyelerini, çarpıcı gerçekleri ilk kez duymalarını sağladığı bu röportajlar güçlü birer edebi metin oldukları ölçüde o güne kadar eşi benzeri görülmemiş bir gazetecilik başarısıdır. Kaçakçılar, mağara insanları, sünger avcıları, sokak çocukları, doğudaki şeyhler ve tarikatlar gibi daha önce işitilmemiş hikâyelerin kamuoyunun dikkatine sunulduğu bu röportajlar -o gün de bugün de- hem bir gazetecilik hem edebiyat olayı kabul edilir.

Yazarın röportajlarının aynı zamanda gezi türünün başarılı birer örneği kabul edilmesinin nedeni, kitaplarında çeşitli yörelerden insan manzaralarının, insan portrelerinin psikolojileriyle, hikâyeleriyle beraber verilmesindeki başarıdır. Yaşar Kemal röportaj için bulunduğu bir bölgedeki problemleri, ihmalleri, çözüm yollarını, ilginç olayları ve her türden güzellikleri, yörenin folkloru, efsaneleri, inançlarıyla beraber ortaya koyar. Yaşar Kemal’in *Bu Diyar Baştan Başa, Bir Bulut Kaynıyor ve Allahın Askerleri* kitaplarındaki yazılarının çoğunu “gezi-röportaj” (1997, s. 443) olarak tanımlayan Çiftlikçi, yazarın gördüklerini, yaşadıklarını gerçekçi bir gözlemle aktardığını kaydeder: “Yaşar Kemal’in kitaplarına alınan toplam 40 röportajın hemen hemen yarısı çeşitli yörelerimiz, yörenin sorunları, yollarda ve yolculuklarda görülenlerle ilgilidir. Bu yüzden Yaşar Kemal’in bölgesel röportajlara ve gezi röportajlara ötekilerden daha çok yer verdiğini söyleyebiliriz” (1997, s. 444).

Baba ocağına uzanan yolculuğunda Yaşar Kemal, röportaj yazarı olarak gittiği ilk yer olan Diyarbakır’daki beyler ve ağaların traktör alması üzerine işten çıkarılan topraksız tarım işçilerinin durumunu yazdıktan sonra Kurtalan-Bitlis üzerinden Tatvan’a ulaşır. Van’a geçmek üzere bindiği gemide bir askeri doktorun okuduğu *Cumhuriyet*

gazetelerinde kendi ismini görünce sevinçten deliye döner. Sevincini doktora açıklamak zorunda kalır: “Eğer röportajlarım yayınlanmasaydı, Ercişteki akrabalarımın yanına gidecek, orada arzuhalcilik yapacak, Cumhuriyete borcumu ödeyecektim. Bir de gazeteciliğe ilk adımımı atmıştım. Sanırım bu işi artık tutturacaktım.” A. Bosquet’le görüşmesinde röportajları sırasında bahsini ettiği akrabalarıyla özel olarak görüşmek üzere yolunu buralara düşürdüğü, “1951 yılında gazeteci olarak röportaj yapmaya Ernis köyüne gittiğimde baktım ki, bütün köy beş aşağı beş yukarı akrabam. Başka köylerden de anamın akrabaları geliyorlardı akın akın. Bunların birçoğunu ad olarak biliyordum” (Yaşar Kemal, 2003, s. 22) sözlerinden anlaşılır.

Yaşar Kemal, Kurtalan’dan otobüsle Bitlis’e geçer. Yolda yaşadıklarını 1952 tarihli “Otobüsle Anadolu” ve 1956 tarihli “40 Köprülü Şehre Giderken 20 Kavalcı Bana Kaval Çaldı” yazılarında anlatır. Yazarın “Otobüsle Anadolu”da -Bitlis Yolunda Bir Facia- alt başlığıyla kaydettiği olaylar keyifli başlayan bir yolculuğun sonradan felakete sonlanmasını anlatır. Kurtalan’dan Bitlis’e hareket etmek için otobüs bekleyen Yaşar Kemal burada para karşılığı kaval çalan dilencilerle karşılaşır. “40 Köprülü Şehre Giderken 20 Kavalcı Bana Kaval Çaldı” yazısının daha ayrıntılı yansıttığı kaval eşliğinde halay oynanmasının ardından başlayan yolculuk, yükler, denkler, sandıklarla tıklım tıklım dolu otobüste yolcuların birkaç dakika içinde kaynaşmasıyla bir kez daha can sıkıcı olmaktan çıkar. Bitlis dağlarının virajlı yollarında ilerleyen temiz ve yeni durumdaki otobüs, kasasında köylüleri taşıyan bir yük kamyonunu geçer ve biraz sonra bir çığlık yükselir. Kamyon uçuruma yuvarlanır ve onlarca köylü feci biçimde can verir. Yol üzerindeki Veysel Karani türbesini ziyaret etmek için yola çıkan aynı köyden onlarca yaralı ve ölü yolcunun kamyon kasasından etrafa saçılmış görüntüsü yazarı dehşet içinde bırakır. Otobüs yola devam ettiğinde olayın şokuyla insanlara yardımcı olamadıkları için hayıflanır ve Bitlis’e vardığında yeni korkulara kapılır: “Karanlık basarken Bitlise vardık. Bitlisin içerisinde de uçurumlar... Herhangi bir kaza şehrin içerisinde de olabilir, bizler de uçurumdan aşağıda kendimizi bulabiliriz. Korkumuz hala dinmedi. Bitlis kuyu gibi yere, dağların arasına kurulmuş. Bitlis kalesi, Bitlisin evleri kartalların yuvası... Nasıl da sarp yerlere kurmuşlar bu evleri” (Yaşar Kemal, 1976, s. 138).

Yukarıda değinildiği gibi, Yaşar Kemal aynı yolculuğu kitaplarına girmeyen “40 Köprülü Şehre Giderken 20 Kavalcı Bana Kaval Çaldı” yazısında da anlatır. Bu yazıda kaval çalan dilencilerin yaşattığı canlı kültür mirası üzerinde duran yazar, özellikle kavalcılar tarafından en çok çalındığı, en çok sevildiği söylenen “Karakoyun” hikâyesiyle ilgilenir ve muhtemelen yazıya hâkim coşkulu ve lirik tonu feci kazanın etkileriyle bozmamak isteğiyle burada anlatılan olaylara hiç değinmeden Bitlis’i büyümlü bir ‘köprüler şehri’ olarak betimler:

Bundan sonra bindik otobüse. Biçimsiz, sarp, kazalı, belâlı yollardan aşarak Bitlise geldik. Bitlis bir kuyunun içinde. Dört yanı ulu dağlar. Çukurunda, yamaçlarında Bitlis. Evler kartal yuvaları gibi. Yemyeşil Bitlis. Bitlisin içinden sular akar. Tâ derinlerden akar. Bir köprüden suya bakacak olursak, başımız döner. Köprü minare gibi yukarıdadır. Küçücük Bitlisin içinde otuzdan fazla köprü var. Belki de kırk. Köprüler kız gibi köprüler. O kadar ince, o kadar güzel işlemişler. Sanki bir köprüyü yapmak için yüz yıl uğraşmışlar. Köprülerin bazısı Selçuk, çoğu da Osmanlıymış. Taşlar da kırmızıya çalan bir hoş taşlar... Başka yerde böyle güzel taşlar yok. İşte Bitlisi ilk olarak böyle gördüm. Baharın ucu görünmüştü. Tomurcuklar çatladı çatlıyacak. Doğudan bir yel esiyordu. Van Gölünden

harikulade bir mavilik getiriyordu. Sadece renk değil, bir mavi kokusu...
(Yaşar Kemal, 1956, s. 9).

Yaşar Kemal'in burada bıraktığı yolculuk (röportajların yayın sırasının tersine), 1951 tarihli "Dünyada Van" dizisinden takip edilebilir. Yazar, ertesi gün otobüsle ve sonrasında kamyonla Rahva üzerinden Tatvan'a geçer: "İkinci üstü Tatvana geldik. Tatvan Tatvan derlerdi de... Burası da yıkık, burası da harabe... Doğuda bundan gayri ne görebilirsiniz ki... (...) Bir oteli var, tek katlı. Adı da HALK Oteli. Alçacık bir toprak dam. Kuru toprağa bir iki iğri büğrü tahta karyola koymuşlar, bir iki de yırtık yorgan... Turist için bire bir!" (1976, s. 42).

Oysa Tatvan'ın Tuğ Mahallesi'nde gördükleri Yaşar Kemal'i bir hayli şaşırtır: "Tatvanda kalmadım. Gölün kıyısı sıra yürüyerek 'Tuğ'a geldim. Tatvanla Tuğ arası yarım saat çekiyor. Van gölü işletmesi burası imiş. Hiç beklemezdim. Düşüme girse hayra yormazdım. Bu harabe doğuda? Olur iş mi? Kim akıl etmiş, kim yapmış bu işleri? Eli nurlansın. Demek çalışılırsa, doğuda bir şeyler yapılabilmiş. Şu Tuğ dedikleri yer adamın yüreğine su serpiyor, sevindiriyor adamı." (...) "Geniş caddeler, tertemiz. Ağaç da dikili. Sıra sıra, güzel, yepyeni memur evleri... Sonra gene modern tertemiz, ucuz bir otel. Böyle bir oteli hemen hiç bir doğu şehrinde bulamazsınız. Tuttuğun altın olsun derler ya, devlet buraya parmağının ucuyla dokunmuş. Tuğ modern bir şehircik." (1976, s. 43)

Yaşar Kemal aynı gün Tuğ'dan "Tatvan" adlı gemiye biner: "Tuğdan gemiye erkenden bindik. Geminin adı Tatvan. Gölge iki gemi çalışıyor. Ötekinin adı da Bitlis. Tatvan, Bitlis'ten daha büyük daha güzel." (1976, s. 43) Genç röportajcı, gemilerin oldukça düşük hızda seyretmelerinden şikâyetçi olur. Beş-altı mil hızla giden gemiyle Tatvan-Erciş arasını kat etmek bütün gün sürer. "Sonra efendim, işin acı tarafı, şu bizim Tatvan gemisi dopdoludur. İğne atsan yere düşmez öylesine dolu. Tatvan gemisi, yük gemisidir, affedersiniz hayvan gemisidir, insan gemisidir. Koyunlar inekler, -öküzler, atlar, eşekler, insanlar cümlesi bir aradadır. Koyun koyuna, alt alta, üst üste seyahat ediyorlar. 'Sığır gübresi, pislik... Kokudan geçilmiyor.'" (1976, s. 44)

Van Gölü'ndeki ulaşım ve iskelelerin durumu Yaşar Kemal'in tepkisini çeker: "Bu neyse ne, beterin beteri var: Van gölündeki hiç bir iskelede bekleme salonu, bekleme yeri, dulda, duldalanacak bir köşe yok. Şöyle gözünüzün önüne getiriniz bir kış gününü, bora, kar, fırtına karı döndürüyor. Birkaç da büzülmuş, donmuş adam, belki yanlarında ufacak ufacak çocukları da var, bizim anlı şanlı Bitlis gemisini bekliyor. Beğendiniz mi?" (...) "Hiç bir iskelede fener yok. İskeleler bozuk bozuk. Eğer Nuh Hazretleri gemileri için iskeleler yaptırmışsa, bu iskeleler mutlaka ondan kalmadır. Van gölünün bir yanından çıkınca, şu gemilerle, ancak üç günde geri geliniyor eski yere. Sonra haftada bir sefer gemi kalkıyor. Bir yere geldim, gemiyi de bir seferlik kaçırdım. On-on beş gün bekle işin yoksa. İşte bu on beş gün bekleme benim başıma geldi. İskeleden iskeleye, hiç olmazsa iki günde bir, işletilemez mi bu gemiler? Bunca müşteri var." (1976, s. 46)

Maddi imkânların kısıtlılığına, yol/ulaşım şartlarının yetersizliğine rağmen gölün kendisi bütün bu olumsuzlukları unutturacak denli büyüleyici deneyimler tattırır Yaşar Kemal'e:

Dünyada hiç bir göl, hiç bir deniz, hiç bir su Van gölünün maviliğinde olamaz. Masmavi... Deli eden bir mavilik. Ne gökyüzünde vardır öyle bir mavi, ne de başka bir yerde. Bir tek mavi uyar bu maviye, Diyarbakır ovasındaki çiçeklerin mavisini. Bir de bir camı kırıp kesitine bakın, işte o mavi. (...) Günün her saatinde başka başka, türlü türlü renge giriyor göl.

Bir bakıyorsunuz bir yer morumsu, yer yer koyu mavi, yer yer de bozarıveriyor. Bir yer yeşil... Sonra gün batarken de iş başkalaşiyor. Bir al ışık giriyor batısından gölün, şimşek gibi kayarak öte taraftan çıkıyor. Bu al ışık oyunu, gün iyicene batana dek sürüp gidiyor. Renklerin türlüsü... Saymakla bitmez ki... Renkler oynaşiyor, renklerin cümbüşü var Van gölünde... (1976, s. 44).

Yaşar Kemal, 1957 tarihli “Van Gölünden” röportajında, bu defa, hemen sadece gölden, göl üzerine efsanelerden ve baş döndürücü güzelliklerinden bahseder: “Yalnız mavi değil. Göl, günün her anında bir başka renge giriyor. Bu renkler de bildiğimiz, gördüğümüz renklerden değil... Mesela bir an yeşil oluyor. Görülmemiş bir yeşil. Yeşilin de bir yanı yaprak yeşili, bir yanı zehir yeşili... Karışıyor.” (1976, s. 632)

Yaşar Kemal’in bu röportajının ilk başlığı “Van Gölü, Turnalar Gölü”dür. Yaşar Kemal’in anlatımında göl, bugün de ağırlamaya devam ettiği flamingolar için yerel halkın efsaneler ürettiği bir kuş cennetidir adeta:

Van gölü dolaylarında turna vurmak büyük günah sayılıyor. Onun için kendini bilen bir kimse turna vurmaz. Bu yüzden de buraları turna yatağı olmuş.” (...) “Van gölü dolayları turna mahşeri. Belki yeryüzünün hiç bir yerinde, bu kadar turna yok. Bir yere varırsın ki turnalar, bütün ovayı kaplamışlar. Koyun gibi üstüsteler. (1976, s. 627)

Yaşar Kemal efsanelerle dolu olduğunu söylediği Van Gölü ve çevresinde yaptığı yolculuk sırasında Süphan Dağı’nın eteklerini at sırtında geçerken bir arkadaşından dinlediği Siyabend ile Hece destanını da burada okurları için baştan sona nakleder (1976, s. 628-630).

Van Gölü’nden Süphan Dağı üzerindeki günbatımını izlemek Yaşar Kemal için bir büyü deneyimi yaşatır. Güneş batarken kararaacağı yerde etrafına ışığa boğan, renkten renge giren gölün manzarası karşısında adeta dili tutulur: “Ve her gün Van gölüne güneş böyle doğar işte. Gerçekten bir sihirdir bu, büyüdür. Güneşin büyüdür. Kocaman güneş yalımı karlı dağları kana boyayarak çıkıp çıkıp batıyor. Bir dakikada belki on kere.” Yaşar Kemal aynı yerde “pelikanların adası” diye tanımladığı Adır Adası’ndan gün doğumunu izlediğini söyler. Hep beraber uçmaya başladıklarında adanın üstünü kapattıklarını anlattığı pelikanların bugün yalnız adada değil, bütün göl üzerindeki herhangi bir noktada artık yaşamıyor olmaları göldeki biyolojik çeşitliliğin on yıllar içinde geldiği noktaya dair fikir veren çarpıcı bir detaydır (1976, s. 634).

Yaşar Kemal, yukarıda değinilen Van Gölü üzerindeki yolculuğu sırasında gemide tanıştığı askerî doktorla Akdamar Kilisesi’nin günümüze ulaşmasını sağlayan muazzam bir kurtarma çalışması içinde kendini buluverir. Akdamar Kilisesi’nin kurtuluş gününün Yaşar Kemal tarafından 25 Haziran 1951 olarak tescil edilmesine neden olan hikâyenin kahramanları arasında o günlerde *Cumhuriyet* gazetesinin başında olan Nadir Nadi, Van’da görevli Yüzbaşı Dr. Operatör Cavit Bey ve Van’ın ilk gazetesi *Vansesi*’ni kuran, ilk matbaasını açan, şehrin kültür hayatını ayakta tutan önemli simalarından İlyas Kitapçı vardır (Yaşar Kemal, 2003, s. 64-65).

Yaşar Kemal, Van’da kaldığı sürece 07 Haziran 1951, 17 Haziran 1951, 27 Haziran 1951, 30 Haziran 1951 ve 12 Temmuz 1951 tarihli beş ayrı röportaj yayımlar. Röportaj serisinin birincisinde ilk izlenimlerinin pek parlak olduğunu söylemek zordur:

Vanda yer toprak, gök toprak. Evler toprak dam... Bahçe duvarları, avlu duvarları topraktan. Çit arama, taş duvar arama, parmaklık arama, tel

arama... Safi toprak. Caddeler toprak, sokaklar toprak! (...) Çok geniş bir cadde olan Şerefiye caddesi bile ancak yarı yarıya parke döşeli. Birkaç resmi yapı dışarı, bütün şehir topraktan. Evlerin çoğu tek katlı ve alçacak. Kenarlara doğru damların yüksekliği bir metreye iniyor. Damların üstünde koyun, keçi yavrularını oynatırken gördüm (1976, s. 34).

Eski Van'la ilgili gözlemleri, -bu yerin tarihi kimliğinden ötürü- biraz daha olumludur: “Eski Van, yarı bellerine kadar yıkılmış minareleri, kubbeleri sökülmiş camileri, birer toprak yığını, birer tepecik olmuş evleriyle, kalenin dibinde bomboş, ıpıssız uzanmış duruyor. Şehir harabesi görmek isteyen, burasını görsün. Bacalardaki isler bile silinmemiş. Bir de kalenin üstüne bir minare yapmışlar, onun da yarısı yıkılmış. Uzaktan fabrika bacası gibi gözükyor. Burçları kerpiçten kale gördünüz mü? Kerpiç kale olur mu? Van kalesinin bir burcu kerpiçten. Daha sapsağlam duruyor.” (1976, s. 35)

Van Kalesi, Evliya Çelebi gibi Yaşar Kemal'in de dikkatini çeker: “Vana gelmeyenlerin, Van hakkında bilgileri az olanların çoğu, onu gölün kıyısında sanır. Bana da öyle geliyordu. Van, göle tam yedibuçuk kilometre uzaklıktadır. Vanla, göl arasında Koca Evliya Çelebinin de dediği gibi, çökmüş bir deve gibi duran Van kalesi vardır.” (1976, s. 34)

Van'da çarşı pazar da iç açıcı değildir Yaşar Kemal'in gözünde: “Gez dolaş Vanı, nereye gidersen git, gelip geleceğin yer pazar yeridir. Şehrin daha kalabalık yeri yok. En kalabalık zamanında Van çarşısının bir ucundan gir, insanları saya saya öbür ucundan çık. Büyütmüş değilim işi. Van bu kadar işte.” (...) “Toprak, kahverengi Van: Van ıpıssız, Van bomboş ama, pazaryeri kaynaşiyor.” (1976, s. 36) Daha ilk cümlesinde, Van'a hangi açıdan bakılırsa bakılsın şehir denemeyeceğini söyleyen genç gazeteci: “Kim demiş Vana şehir diye? Adı çıkmış Vanın. Ben şehirdir diyemiyorum. İnandımdan mı? İnanın ki değil. Van, şehir değil de ondan. Van dağmık, koskocaman bir köydür. Yirmi otuz doğu köyünü bir araya getiriniz, oldu işte size Van!»; bu yargısına rağmen, Van'ı ve insanlarını çok sevmiştir: “Gördüğüm yerler arasında Van kadar hiç bir yeri sevemedim. İnsanı sarıveren, kucaklayan bir sıcaklığı var Vanın. Toprağı taşı sıcak, insanları sıcak, insanları kardeş...” (1976, s. 33)

Van'da genel bir ihmâl, cehalet ve geri kalmışlık hali vurgulanır Yaşar Kemal'in yazı dizisi boyunca: “Van yıkılmış da yapılmamış. Bu gidişle yapılmayacağı da benziyor. Vanlılar kadar şehirleriyle ilgisiz insanlar hiç bir yerde göremezsiniz. Bundan dolaydır ki, Van, Van olamıyacaktır. Bahtsız diyar. Şu güzel Vana acıdım, Vana yüreğim yandı doğrusu.” (1976, s. 37)

Mustafa Kemal Atatürk'ün Van ve çevresini kalkındırma planları çerçevesinde üzerinde durduğu Van'a bir üniversite kurulması düşüncesi onun ölümünün ardından bir süre rafa kalksa da 1950'li yıllarda yeniden gündeme gelir. Yaşar Kemal, Van'a üniversite kurulması konusunun konuşulduğu günlerde bölgede bulunmasını fırsata çevirir ve bunu gündemin sıcak bir maddesi olarak röportajlarına dâhil eder. Üniversitenin kuruluşunun önünde birtakım maddi eksiklikler ve imkânsızlar vardır ve bunların birincisi altyapı ve yol meselesidir: “Doğuda Üniversite için en münasip yer de Vandır. Ama insafılı olalım. Dağ başına üniversite yapılır mı? Bir yere üniversite kurulabilmesi için, bir takım şartların, bir takım zaruretlerin olması gerekir. Doğuda var mı bunlar?” (1976, s. 40)

Yapılması planlanan üniversiteyle ilgili olarak Van'daki sorunlara değinen Yaşar Kemal, bundan sonra röportajlarında daha çok kentte gördüğü altyapısal eksikliklere,

insanların cehaletine ve içinde yaşadıkları zor şartlara odaklanır. 30 Haziran 1951'de Cumhuriyet'te yayımlanan röportajda Yaşar Kemal yukarıda sayılan durumların gerçekçi bir tablosunu sunmak için köylüsünden öğretmenine farklı kişilerle görüşür.

Yaşar Kemal, Van'a ayırdığı röportajlar dizisinin son sayısında, çoğunluğu Van'a ait olmak üzere, Doğu illerinden bazı anekdotlar paylaşır. Bunlar ağırlıklı olarak doğunun makûs talihi, yokluklar, inançlar, töreler ve birtakım garipliklerle ilgilidir. Yaşar Kemal Van'da bulunduğu sürece halkın nabzını tutmak için bugünün 'sokak röportajları' olarak adlandırılabilir görüşmeler yapar. Bu görüşmelerde pahalı olduğu için şapka takamadıklarını söyleyen köylülerden mağaralarda yaşayan insanlara kadar toplumun farklı tabakalarına sayfalarını açar, onların sesi olur.

Yoğun yağış nedeniyle metrelerce kar altında kalan Rahva ovası yüzünden kış boyunca dünyayla ilişkisi kesilen Vanlıların çilesini "Van bir mahpushanedir" (1976, s. 51) diyerek yansıtan bir öğretmenin tespitleriyle de uyumlu olarak, Yaşar Kemal'e göre Van'ın birinci önceliği ulaşımıdır. Ancak ihtiyaçlar bununla bitmez; genç gazetecinin gözünde Doğu bir bütün olarak büyük imkânsızlıklar, ihmaller içinde kıvrınmaktadır. Ata yurdu olan Ernis kasabasına gittiğinde yeraltında yaşayan insanları görür. Yine aynı röportajda, bir tür şeyh, ermiş sandığı "tuhtur" ("doktor") adlı kişiye vermek üzere akide şekeri götüren köylünün hikâyesini yürek paralayan bir trajedi olarak aktarır. Evlenme, giyim-kuşam, temizlik alışkanlıkları ve dini bağnazlık konusunda çarpıcı tablolar sunan Yaşar Kemal, Van'daki röportaj dizisini şu cümleyle sonlandırır: "Doğu kalkınmalıdır!" (1976, s. 62)

Eserlerinde önemli bir yer tuttuğu bilinen baba ocağı olan Van'ı ilk kez *Cumhuriyet* gazetesi için yaptığı röportajlar vesilesiyle gezip görme fırsatı bulan Yaşar Kemal, burada karşılaştıklarından bir hayli etkilenir. Yaşar Kemal'in doğup büyüdüğü, tarımsal ve endüstriyel bakımdan ülke ortalamasının bir hayli ilerisinde olan Adana ve çevresi ve elbette imparatorluk başkenti İstanbul'a kıyasla Van ve çevresi o yıllarda bir hayli geri kalmıştır. Van Gölü havzasındaki tespitlerini aktardığı röportaj dizisinde Yaşar Kemal, sınıfsız bir toplum varsayan, aydınlanmacı, kalkınmacı görüşler işleyen *Cumhuriyet* gazetesinin okur kitlesini şoke eden çarpıcı hikâyeler, olaylar, insanlar, manzaralar paylaşmış, özellikle "Doğuda İnanılmaz Şeyler Gördüm", "Mağara İnsanları" gibi Diyarbakır ve Van'ın dağlık bölgelerindeki mağara yerleşmelerini, tarikatların faaliyetlerini haberleştirdiği yazılarında ülke gerçeklerini çarpıtmakla, hatta yalancılıkla suçlanmıştır.

3. Abdullah Tekin

Adına hiçbir yazarlar ansiklopedisi veya sözlüğünde rastlamadığımız Abdullah Tekin'e dair en geniş bilgi *Türkiye Turizm Ansiklopedisi*'nde verilir. Bu kaynaktan 1944/Muş doğumlu olduğunu öğrendiğimiz Tekin, ilk, orta ve lise öğrenimlerini Tatvan'da tamamlamış, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nin Tarih ve Kütüphanecilik Bölümü'nden mezun olmuştur. *Hürriyet Gazetesi*'nde muhabirlik yaptığı dönemde, 1964'te gerçekleştirdiği Bitlis yolculuğunda dünyaca ünlü öykücü William Saroyan'a eşlik eden ressam, gazeteci, yazar Fikret Otyam'a rehberlik yapması sayesinde turizmciyle ilgilenmeye başlayan Tekin, uzun yıllar Turizm Bakanlığı'nda müşavir olarak çalışmış, Akdeniz Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksek Okulu'nda öğretim görevlisi olarak ders vermiştir (Kozak vd., 2022, s. 167). 2022'de hayatını kaybeden Tekin'in Van Gölü çevresindeki seyahat notlarından oluşan ve ilk kez Karacan Matbaası tarafından 1980'de basılan *Van Gölü-Güzelim Yaşam* kitabı, *Be yaz*

Martuların Kanadında Çepeçevre Van Denizi adıyla Arkeoloji ve Sanat Yayınları tarafından 2016’da genişletilip gözden geçirilerek yeniden yayımlanmıştır.

Tekin’in okura “sen” veya “sevgili okuyucu” diye seslenerek ve onu Van Gölü çevresinde kıyı kıyı, koy koy gezdirerek, bilgilendirerek tarihi, kültürel, doğal bir yolculuğa çıkardığı kitabında, modern gezi edebiyatında görülen okurla doğrudan iletişime geçmeye, onda duygu oluşturmaya yönelik sıcak ve samimi bir üslup gözlenir. Kitabın giriş bölümünde, İstanbul’dan sürgün edildikten sonra geçimini sağlamak için İzmir ve Bodrum’da turist rehberliği de yaptığı bilinen Halikarnas Balıkcısı’nın ilk kez Ege kıyılarında başlattığı mavi yolculuk turlarına atıfta bulunan yazar, denizlerden çok uzakta okurlarını benzer bir yolculuğa çıkarmanın kıvancı, heyecanı içindedir:

Merhaba sevgili okuyucu... Bu merhaba, Halikarnas Balıkcısı’nın mavi ve yumuşak merhabasından farklıdır. Katı, sert ama yürekten dolu dolu ve yeşile çalan mavi bir Van Gölü merhabasıdır bu. Sevgili okuyucu, eğer biraz vaktin varsa seninle bir Vangölü yolculuğu yapalım. Böylelikle, zengin doğanın, yoksul ve fakat soylu yaşamla nasıl kaynaştığını görüp, türlü uygarlıkların oluşturduğu tarihsel-folklorik ve turistik bir film izlemiş olursun. (1980, s. 5)

Tekin’in eserine yerleştiği rehberlik rolünü üstlenen anlatıcı, yolculuğun hemen başında okurla, “eskiden kullanılan ve gölün bir dolu sevincine, üzüntüsüne tanıklık etmiş” (1980, s. 5) Bitlis Vapuru’na binmek üzere sözleşir ve böylece teklifi kabul eden gezi meraklılarıyla Van Gölü’ndeki mavi yolculuğun ilk durağı Ahlat’a doğru yola çıkılır.

Adabağ Burnu dönüldükten sonra şehri göl üzerinden tam karşısına alan vapur yolcularına bu yolculuk boyunca rehberlik edecek olan anlatıcı Ahlat’ı şu sözlerle tanıtır: “Etrafa bakınca iki şey dikkatimizi çekiyor. Birincisi mimarlık, ikincisi tarih. Orta zamanın bu büyük kenti belli ki, bir sanat, ilim ve kültür merkezi olmuştur. Ancak günümüzde savaşlar, yağmalar, depremler ve türlü istilalar sonucunda kala kala bugünkü yıkık camiler ve minareler, yarı batık kimi uygarlık ürünleri ulaşabilmiştir. Ahlat bir mimarlık kentidir” (1980, s. 8). Kuruluşundan başlayarak şehrin geçirdiği evreler, idaresini ele alan milletler, yaşadığı doğal ve insani felaketler hakkında çarpıcı tablolar çizen Tekin, yolculuğun bu ilk durağında bölge tarihi ve kültürü konusundaki yetkinliğini de ortaya koyar. Okurlarını depremler, savaşlar, kıyımların içinden geçirdikten sonra bir harman yerine götürür ve bu gezinin genel havasına hâkim olan pastoral, lirik tona uygun olarak canlı, neşeli bir harman dövmeye şenliği anlatır. Onun gözünde insanlar üretmenin, savaşmanın, atalarının binlerce yıldır doğayla sürdüre geldikleri anlaşmaya sadık kalmanın sevinçli gururu içindedirler: “Bir toy yeri gibi harmanlık...” (1980, s. 12)

Yazar, Ahlat’ı tanıtırken Anadolu’nun kapılarını açan Alpaslan ve İran seferine çıkan Süleyman’la onun ileride mimarbaşısı olacak Sinan üzerinde durur. Türk büyükleri *pantheon*’unun bu üç üyesi, Ahlat’ta bıraktıkları mirasla kentin hafızasına kazanmışlardır. Ahlat’ın tarihine damgasını vurmuş Emevi, Abbasi, Moğol, Eyyubi, Selçuklu, Karakoyunlu, Akkoyunlu dönemlerinden ünlü şahsiyetlerin yanına, bir yanlışlık sonucu olduğunu düşündüğümüz, Dede Korkut da eklenir. Emir Kaynak, Korkut Han, Bayındır Han, Sultan Boğatay, Melik Gündüz gibi bu büyük destan anlatıcısının da Ahlat Selçuklu Mezarlığı’nda yattığı söylenir. Türbesi bugün Bayburt Merkez ilçeye bağlı Yıldırım (Masat) Köyü’nde bulunan Dede Korkut’un Ahlat mezarlığında yattığını söylemeye iten nedenleri yazar şu şekilde sıralar: “Dedem

Korkut'un yapıtlarında Ahlat yöresindeki kale, köy, kent, yayla isimleri geçer destanlarda. Dil Ahlat'ın dilidir. Folklor Ahlat'ın folklorudur. Dedem Korkut'un varyantları, bugün Ahlat'ta canlılığını korur, yaşar" (1980, s. 17). Bunun gibi, Şeyh Hüseyin Ahlatı'den felsefe dersleri alarak tasavvufa yönelen Şeyh Bedrettin'in yine hocasının tavsiyesiyle yaptığı İran seyahati sırasında Ahlat'a uğramasını şehir tarihiyle ilgili ilginç bir anekdot olarak anlatır (1980, s. 22). Ahlat'la ilgili anlattığı hikâyeler arasında, kendisi gibi Ahlat'ı gezen Evliya Çelebi'nin kaydettiği Ahlat Mezarlığı'nda yatan Osmanlı sultanlarının atalarına (2010, s. 259-263) ve Harabe Şehir'deki mağaralarda karşılaştığı münzeviler, kırk yıldır oruç tutanlar ve benzeri doğaüstü olaylara (2012, s. 195-196) değinir (Tekin, 1980, s. 24).

Bölgeyi gezen pek çok seyyahın rotasında olduğu gibi Van Gölü çevresinde saat yönünde ilerleyen yolculuğun sonraki durağı Adilcevaz'dır. Urartu, Asur, Babil tarihinden söz eden Tekin, şehrin kendisinden çok eteklerinde kurulu olduğu Süphan Dağı'yla ilgilenir ve bu dağın zirvesine daha önce yaptığı bir tırmanışı anlatır. Otomobille çıkılabildiği kadar çıkıldıktan sonra yürümeye başlayan dört kişilik ekipteki yazar Nazik Gölü'nü, Malazgirt Ovası'nı görür. Malazgirt'teki büyük savaşı yeniden izlediğini hayal eder (1980, s. 32-33). Uçurumların dibinde Alikan aşireti olduğunu düşündüğü göçerleri görerek Alageyik hikâyesini hatırlar (1980, s. 33). Bu hikâye Yaşar Kemal'in daha önce Süphan Dağı'nın eteğinde dengbeç arkadaşından dinlediğini kaydettiğimiz Siyabend ile Hece'nin destanıyla aynıdır. Beş buçuk saatte tamamlanan zorlu tırmanışın sonunda yazar, sonsuz bir yücelik ve hafiflik duygusu yaşar. 2021 yılı itibarıyla kurduğu haberleriyle kamuoyunun dikkatini çeken buzul göllerini büyülenerek izler: "Büyülenmiş gibiyiz. Bahar havası ile kış havası arasında bir ortam mı yoksa manzaranın görkemi mi bizi büyüledi acaba?" (1980, s. 34). Türkiye'nin en yüksek ikinci dağından en yüksek zirvesi Ağrı Dağı'nı selamladıktan sonra inişe geçer.

Vapurla Erciş'e doğru ilerlerken gölün daha az bilinen adalarından Kuş Adası'na rastlanır. Burası göldeki kuşlar için ideal bir yumurtlama alanıdır. Erciş'te gördüğü bağlar Tekin'in aklına Hindistan'dan bu yana şarap yapmayı öğreterek gelen Diyonisos'u getirir. Sanatını buraya kadar taşıyan esrikliğin tanısının Erciş kıyılarında su perileriyle hoş zaman geçirdiğini hayal eder. Erciş'in gür ağaçları, bahçeleri, bereketli toprakları, yazarı mitolojik zamanlara dönmek için kıskırtır. Ancak Van'a doğru geçilirken Zilan Deresi yazarı yakın tarihe döndürür. 1935'te Zilan'da yaşananları şu cümlelerle aktarır: "Bir zamanlar din bağınazlığının bir araya getirdiği bazı maceracıların düzenlediği bir baş kaldırma, Zilan'ın kana boyanmasına neden olmuştu" (1980, s. 38). Erciş'ten ayrılırken Ercişli Emrah'tan ve Hayati'den şiirlere de yer veren Tekin, Ernis'e geçer. Türkiye'de açılan son köy enstitüsünün Alpaslan Köy Enstitüsü'nden söz ettikten sonra Ernis'i "Yaşar Kemal'in doğduğu topraklar" (1980, s. 43) diye selamlayarak Van'a uzanır.

Gittiği her yerde olduğu gibi tarihi bilgiler vererek işe başlayan Tekin, kuruluşundan başlayarak Van'da hüküm sürmüş medeniyetler, bölgenin idaresindeki el değiştirmeler, savaşlar, göçler, felaketler hakkında bilgiler verir. Van'da dikkati çeken iki yapı üzerinde özellikle durulur: İlki Van Kalesi, ikincisi Şamran Kanalı'dır. Van'ın ardından, Bitlis Vapuru Edremit'e yavaşmaz. Yazar da Van Gölü çevresinin "kırmızı elmalarıyla ünlü" (1980, s. 47) bu en zengin ve bayındır şehir merkezi üzerinde fazla durmaz, ancak bugün de hizmet vermekte olan çimento fabrikasını yörenin bütün güzelliğini bozan bir unsur olarak kaydeder (1980, s. 48). Gevaş'a geçtiğinde buradaki Urartu kaya mimarlığını anlatmaya değer bulur. Anzaf Kalesi, Hişet Kalesi, Tilkitepe höyüğü ve Hakkâri yolu

üzerindeki Hoşap Kalesi hakkında bilgiler verir. Tekrar göle indiğinde, Akdamar Adası hakkındaki çok bilinen hikâyeyi tekrar eden yazar, bugün oldukça canlı bir turist hareketliliğinin yaşandığı Gevaş çevresi için 1970-80’li yıllarda oldukça olumsuz bir tablo çizer. O gün için adanın karşısında küçük bir kahvehane hizmet vermekte ve motorlarla adaya gidip gelinmektedir. Aynı zamanda bir turizmci olan yazar için ada üzerindeki durum daha da vahimdir: “Bu adada şirin tavşanların, sevimli beyaz martıların yanı sıra tarih var. Pırl pırl sular, berrak gök, yeşil badem ağaçları, ılık güneş ve sessizlik var. Ama bir tek turistik tesis yok...” (1980, s. 61).

Güneydoğu Torosları izleyerek Tatvan’a gelen bütün ziyaretçilerin ilgisini çeken Reşadiye Köyü, Tekin için de görülmeye değer bir güzelliştir. Yarım ada, doğal bir dalgakıran görevi gördüğü için dalgasız koyda göl her dem sakinidir. Koyun hemen yanında kıvrılarak Tatvan’a doğru ilerleyen karayolu Tekin’in zihninde bir kez daha tarihi manzaralar canlandırır: “Bu uçurumların kenarındaki virajlar ne soygunlara tanıklık etmiştir.” Oysa göl her zaman daha güvenli ve görülmeye değerdir: “Tatvan-Reşadiye arası burunlar, koylar ve bu koylara serpiştirilmiş köylerle doludur. Tatvan’a kadar mavi ile yeşil arasında gidilir” (1980, s. 63).

Tatvan’da Tekin’in dikkatini çeken ilk yapı Denizcilik Bankası Van Gölü İşletmesi’nin sahil parkındaki “beyaz giysileri içinde lostromo heykeli” (1980, s. 63) olur.⁴ “Tatvan’ı uzaktan seyretmek doyumsuz bir tablonun karşısında bulunmaya benzer” (1980, s. 64) diyen yazar, göle veda ederek Bitlis yönünde ilerler. Tatvan-Bitlis arasında yolculuk eden her ziyaretçi gibi o da Rahova’ya özel bir yer ayırır. Bu fırtınalı ovayı anlatırken dilini olabildiğince roman diline yaklaştırır:

1850 metre yükseklikteki bu karlı geçit kışın yol vermez, söz dinlemez. Amansız bir kış mücadelesi verilir burada. Rahova yazın göçerlerin yayıldıkları bir yaylak, kışın dozer ve rotatiflerin doğayla boğuştuğu bir tipi ve fırtına alanıdır. Kışın, gıcırtılı tahta iskele, dalgaların etkisiyle inerken, bir tren, Rahova’da kara saplanışını acı acı öttürerek bildirir. Bu, tren durduran, otomobillere geçit vermeyen Rahova az mı adam yutmuştur sanki... Tipiden donanlar, fırtınadan boğulanlar, kara saplanıp kalanlar mı dersiniz. Rahova beyaz ölüm demektir... (1980, s. 65)

Oysa yazın bu ölümcül tablonun tam tersi bir manzara içindedir ova: “Rahova ovasında Acem, Kürt, Ermeni, Türkmen ve Osmanlı çadırları, türlü biçimleri ve renkleriyle ovayı kaplamış. Bir çiçek tarlası gibi...” (1980, s. 66) Öten yandan, yüzyıllar boyunca Rahova’dan geçen yolcular için birer sığınak görevi gören Başhan ve El-Aman (kitapta “Aleman”) hanlarının (o tarihteki) kaderine terk edilmiş halleri Tekin’i son derece üzer (1980, s. 66).

“Tatvan’a gelmişken Nemrut’un yamaçlarına tırmanmamak elde değil” diyerek yönünü Nemrut’a çeviren yazar, Türkiye’nin en büyük krater gölünün oluşumuyla ilgili ünlü efsanenin yanı sıra daha az bilinen Meyro ile Cango’nun aşkını, Nemrut’un develerini ve burada yaşadığı keklik avı maceralarını bu bölümde ilgi çekici ayrıntılarla süsleyerek anlatır (1980, s. 69-77).

⁴ 1945-1958 yılları arasında Tatvan Feribot İşletmesi Müdürlüğü görevini yürüten mühendis Fethi Algon’un oğlu Atıla Algon’un anılarında ilginç yapılış öyküsüne yer verdiği (2011, s. 30) ve bugün biri park içinde diğeri sahilde iki replikası bulunan bu heykelin 1980’lere kadar yerinde olduğunu böylece Tekin’den öğrenmiş oluyoruz.

Van Gölü ve çevresini gezen her gezgin gibi, göl kıyısından içeride kaldığı için Tekin'in de yolculuğunun son durağı Bitlis şehir merkezi olur: "Bitlis adlı vapurumuz bizi Bitlis'e götüremez, ama yine de biz sevgili okuyucuyla Bitlis'e varalım, bakalım bu dağlar arasında sıkışıp kalan güzel kentimizde neler olup, neler bitmiş" (1980, s. 78) diyerek gittiği Bitlis tarihi hakkında bilgiler verirken kale ve onunla ilişkilendirilen İskender efsanesini tekrarlar (1980, s. 81). Yazarın İskender'den sonra, şehri 8 Ağustos'ta Ruslar ve Ermenilerden geri alan Mustafa Kemal'den bahsettiği iki komutan arasında kurulmak istenen tarihi bağı akla getirir (1980, s. 82).

Yazar, Van Gölü çevresinde yaptığı geziyi, turizmci olmasının da etkisiyle, ülke sevgisi ve vatan bilincinin yerleşip güçlenmesinde bu türden kısa yolculukların faydalarına işaret ettikten sonra "Güzelim yaşamı dostça, kardeşçe ve barış içinde paylaşarak... Merhaba" (1980, s. 87) cümlesiyle bitirir.

4. Bir Mekân Üç İnsan

Bu makalede ele alınan üç yazarın farklı anlatım teknikleri, edebi sanatlar ve bakış açıları kullanarak Van Gölü ve çevresini anlattıkları gezi kitapları arasında türün iç dinamiklerinden kaynaklanan birtakım ortaklık ve ayrılıklara sonuç bölümünden önce işaret edelim. Daha önce değinildiği gibi, gezi yazıları bazı türlerle zaman zaman ortak özellikler taşır. Bazı kaynaklarda özellikle, gezi, anı ve röportaj türlerinin ortak noktalarına işaret edilir. Örneğin Türk gezi edebiyatının en önemli örnekleri arasında sayılan *Anadolu Notları*'nın yazarı Reşat Nuri, kitabının "Bizde İlk Resimli Röportaj" başlıklı bölümünde ilk resimli röportajların seyahat edebiyatının öncüsü olduğunu belirtirken (y.t.y: 115-122); Mutluay, *50 Yılın Türk Edebiyatı* kitabının "50 Yılın Gezi-Anı-Röportaj Ürünleri" başlıklı bölümünde bu türlerin birbirine yakınlıklarını anlatır (1976, s. 686).

Bir gezi yazarından farklı olarak, çalıştığı gazete için ortaya bir belge koyma amacı taşıdığı gözlenen Yaşar Kemal'in yazıları, yukarıda belirtildiği üzere, 'gezi-röportaj' olarak tanımlanan bir ara formda durur. Röportajlarında yer verdiği malzemeyi romanlarında da kullandığı bilinen yazarın (Çiftlikçi, 1997, s. 444), burada incelenen diğer yazarlardan en önemli farkı, gerçekleri esas alması yanında bakış açısının fazlasıyla belirgin olmasıdır. Gezi yazılarında da yazarın bakış açısı ve dünya görüşünün önemli bir husus olduğu bir gerçektir; onu edebi kılan noktalardan biri de budur. Ayrıca röportajlar gezi yazıları gibi tasvirlerle ağırlık vermezler. Oysa Yaşar Kemal'in "Van Gölünden" başlıklı röportaj dizisi hemen sadece yazarın göl betimlemelerinden ve izlenimlerinden oluşur. Van Gölü'nün etkileyici tasvirleri yanında insanların yaşayışlarını ele alarak detaylara inebilmesi ve üslubunda sürükleyiciliği, canlılığı sağlaması onu Tekin'in yer yer şairane olmaya çalışan ve Kop'un tümüyle didaktik/meکان anlatımından ayırır. Özellikle Kop'un 'gezi romanı' olarak tanımladığımız çocuklar için yazdığı kitapları yer yer fotoğraflara ve sayısal bilgilere yer vermesiyle, edebi olmaktan ziyade, didaktik çocuk romanı özelliği taşır.

Bu edebi nitelik farkına rağmen, anlatılan mekân üç yazarı ortak noktalarda buluşturur. Edebi sınırlar içerisinde gezinin değişmez en önemli unsuru elbette mekândır. Van Gölü ve çevresindeki iller söz konusu olduğunda geniş bir bakış açısını ve birikimi gerektirdiği ortada olan gezilen yerlere ait detaylı tasvirler, coğrafi, tarihi, siyasi, ekonomik, hukuki ve arkeoloji, sanat tarihi, güzel sanatlar, edebiyat gibi pek çok konuda üç yazarı da söz söylemeye iter. Her üçü de Van Gölü ve çevresinde gördükleri doğal güzellikleri, insanların yaşayış biçimlerini, sosyal ve kültürel yapıyı, tarihi dokuyu, coğrafi yapıyı, arkeolojik verileri, gelenek ve görenekleri çoğu birbirine benzer efsaneler

ve hikâyelerle ancak kendilerine özgü dokunuşlarla aktarır. Bununla beraber, benzer rotaları izleyen söz konusu yazarların mekânla ilgili ayrıştıkları bir nokta olarak Ahlat'ı ve buradaki eserleri ele alışlarındaki özel ilgiler dikkat çeker. Kop ve Tekin, gezilerinin önemli bir kısmını Türk tarihinin bir dönüm noktası olarak gördükleri Ahlat Selçuklu Mezarlığı'na ayırırken Yaşar Kemal kulaklarında yol arkadaşından dinlediği Siyabend ile Hece destanının ezgileri olduğu halde Süphan Dağı'nın eteklerinden geçip gider.

Sonuç

Evliya Çelebi gibi güçlü bir örneğin ardından yüzyıllar boyunca genel anlamda yabancı seyyahların ilgisine bırakılmış bir görünüm sergileyen Van Gölü ve çevresi, ancak cumhuriyetin ilanıyla beraber bir kez daha yerli gezginlerin gezi rotalarına girmeye başlar. Yeni bir vatan tanımı/algısı oluşturmayı amaçlayan yeni rejimin ilanından, başta ülkenin doğusu olmak üzere, taşra olarak kabul edilen bölgelere düzenlenen seyahatlerin ve bu seyahatlerdeki gözlemlerin 'memleketçi edebiyat' anlayışıyla yazıya aktarıldığı dikkate değer bir külliyattan söz etmek mümkündür. Bu külliyat içinde, Van Gölü havzasını odağa alan örnekler sayıca az olmalarına rağmen edebi nitelikçe tatmin edici seviyededirler. Bununla beraber, bu çalışmada ele alınan Van Gölü ve çevresi konulu eserlerin tamamı aynı türsel özellikleri sergilemezler. Abdullah Tekin'in *Van Gölü-Güzelim Yaşam*'ının (1980) doğrudan gezi türü içinde değerlendirilebilecek bir içeriğe sahip olduğu söylenebilirken diğer eserlerin gezi türüyle farklı edebi türleri birleştirdikleri görülür. Kadri Kemal Kop'un *Uçakla Ankara'dan Van Gölü'ne* (1945) ve *Doğu İllerinde Geziler* (1945) adlı eserleri çocuklar için yazılmış 'gezi romanları'; Yaşar Kemal'in *Cumhuriyet* gazetesi için kaleme aldığı yazılar ise 'gezi-röportaj' olarak nitelendirilebilir. Söz konusu eserlerde, Van Gölü ve çevresindeki doğal güzellikler, tarihi olaylar, cumhuriyetle ortaya çıkan yeni yaşam şekilleri, yeni rejimin başarılı olduğu ve (özellikle Yaşar Kemal'e göre) yetersiz kaldığı alanlar, değişen gelenek ve görenekler, yöresel efsaneler ve inanışlar gezi edebiyatının metinsel geleneklerine uygun olarak çoğu zaman dikkat çekici örnekler, anekdotlar ve hikâyelerle aktarılır.

Cumhuriyet sonrasında, Van ve çevre illerde yaptığı gezileri edebi bir dille aktaran ilk kişi Bitlis doğumlu bir bürokrat, gazeteci ve yazar olan Kadri Kemal Kop'tur. Cumhuriyet'in ilk eğitimli kuşağının çoğu üyesinde görülen aydın sorumluluğuyla Anadolu'nun bilinmeyen köşeleri hakkında folklorik, etnografik çalışmalar kaleme alan Kop, bu türden eserlerinde resmi tarihin/ideolojinin argümanlarını yeniden üretir. Bir gazeteci olarak Mustafa Kemal ve İsmet İnönü'nün şark gezilerini de yakından takip ettiği görülen yazar, 1940'lı yıllarda Çocuk Esirgeme Kurumu'nun alanında uzman veya belli yöreleri bilen kişilere yazdırdığı, çocuklara teknik/coğrafi bilgiler, vatan sevgisi, yurttaşlık bilinci vermeyi amaçlayan "Yurt Serisi" içinde *Uçakla Ankara'dan Van Gölü'ne* ve *Doğu İllerinde Geziler* adlı kitapları yayımlar. Bir uçak yolculuğunda memlekete yönelik kuşbakışı gözlemlerle başlayan birinci kitabın ilk sayfaları Ankara'yla Van arasında dair birtakım coğrafi bilginin ders kitabı üslubuyla aktarımından oluşur. Uçak yolculuğunun son durağı Van'da şehirle ilgili tarihsel, kültürel, toplumsal bilgiler verilirken anlatım canlılık kazanır. Kurmaca bir köy düğününe davet edilen Ankaralı yolcuların buradaki kutlamalar, adetler ve kılık kıyafetlerle ilgili gözlemleri kitabın en dikkat çekici bölümlerini oluşturur. Resmi ideolojinin tarih tezlerini destekler nitelikteki bu gözlemler, Van Gölü etrafında vapurla yapılan yolculuğun anlatıldığı ikinci kitapta daha fazla güç kazanır. Özellikle Ahlat ve Bitlis merkezin anlatıldığı

sayfalarda Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan tarihsel, kültürel devamlılıklar öne çıkarılır.

Yaşar Kemal, Türk edebiyatında röportajı dünyadaki en başarılı örneklerinin seviyesine çıkararak edebi gazeteciliğe damgasını vurmuş bir sanatçıdır. Kurmaca eserlerinde olduğu gibi, yaptığı röportajlarda da sosyalist gerçekçi edebiyat anlayışına uygun biçimde halkın sorunlarını ortaya koyan, yaşanan ihmalleri, sıkıntıları, eksikleri kamuoyuna ve yetkili mercilere çarpıcı örneklerle ulaştıran Yaşar Kemal, 1950'li yıllarda gerçekleştirdiği Van röportajlarında bugün de güncelliğini koruyan meseleleri ortaya koyar. Van ve çevresiyle ilgili gözlem ve yorumlarında başta Van Gölü olmak üzere bölgede gördüğü doğal ve kültürel zenginlikten, çeşitlilikten büyüldüğü görülen Yaşar Kemal, yıllar sonra geldiği baba ocağı Van'da altyapı, eğitim, ekonomi, ulaşım gibi meselelerde büyük bir hayal kırıklığı yaşar. Bölgeyi gezen diğer yazarlardan farklı olarak tarihle, savaş meydanlarında kazanılan zaferlerle ilgilenmez. Üniversite, yol ihtiyacı gibi güncel meselelere eğilerek doğunun geri kalmışlığı ve eksiklikleri, bölgedeki çetin hayat şartları, insanların cehaleti, din sömürüsü, bağnazlık, çağdışı gelenekler, uygulamalar, batıl inançlar ve genel anlamıyla Van ve çevresinde varlığını sürdüren feodal yapının öğelerini ortadan kaldırmak üzere yetkililere seslenen genç ve gayretli bir gazeteci imajı çizer.

Turizm sektöründe gerek rehber gerek yönetici ve gerekse de eğitmen olarak uzun yıllar hizmet vermiş biri olarak Abdullah Tekin, yöre hakkındaki geniş bilgisini *Van Gölü-Güzelim Yaşam* kitabında ortaya koyar. Herkesçe bilinen efsaneler ve hikâyelerin yanı sıra kişisel anekdotlar, deneyimler ve maceralarla ilgi çekici hale getirdiği kitabının tümüne yayılan doğa sevgisi, yaşam coşkusu ve tarihe, sanata, kültüre duyulan tutku, okurları Van Gölü etrafında bir 'mavi yolculuk'a çıkarmayı amaçlar. Kitabının ön sözünde bu niyetini açıkça ifade eden Tekin, Van Gölü'nün kıyılarında, alt başlığının da imlediği romantizmle ("Güzelim Yaşam"), doğaya, geçmişe, hayatın katı gerçeklerinden uzak bir hayal âlemine kapı aralar. Bölgedeki kangrenleşmiş sorunları, geri kalmışlığı, cehaleti bir tarafa iterek yer yer mitolojiye yer yer Urartu, Babil, Asur, Med, Selçuklu tarihlerine uzanan pastoral/lirik bir anlatı kurar. Van Gölü ve çevresindeki kültür birikimini bütün bu medeniyetler arasındaki savaşların, ticaretin, ortak yaşamın bir sonucu olarak gören Tekin, geç Osmanlı-erken Cumhuriyet dönemine geldiğinde bu bölgede yaşanan isyanların, kanlı olayların üzerinden atlar. Bu açıdan, yakın tarihten çok çağlar öncesine, efsanelere, söylencelere yaslanan romantik bakış açısıyla Tekin'in, Ege kıyılarını konu alan denemeleri ve tarihi romanlarıyla özgün bir medeniyet yorumu kurmaya çalışan Halikarnas Balıkcısı'nın 'mavi Anadoluculuk' düşüncelerinden etkilendiğini söylemek mümkündür.

Bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Van Gölü ve çevresinin yine bu bölgeden yazarlar tarafından gezilip anlatıldığı gözlenir. Edebi niteliği bakımından benzerlerinin önüne geçen Yaşar Kemal'in notları 'gezi-röportaj' türünde olduğu için daha çok güncel ve toplumsal sorunlara odaklanırken diğer yazarların hem edebi hem kültürel bakımdan Evliya Çelebi'ye uzanan bir tarih anlatısı kurmak peşinde olduklarını söylemek mümkündür. Bununla beraber, söz konusu eserlerin tümünde yörenin tarihsel, kültürel ve özellikle doğal güzellikleriyle yeterince tanıtılmadığı, bilinmediği kaydedilir. Yazarlar arasında açıkça gözlemlenebilen farklı bakış açılarına, dünya görüşlerine rağmen, bölgedeki yüksek potansiyelin ortaya çıkması için ülkenin doğusuyla batısı arasındaki iletişimin güçlendirilmesi gerektiği, Van Gölü havzasının gezilip görüldükçe

değerleneceği, toplumsal barışın ve bölge refahının ancak bu şekilde kurulabileceği ortak bir mesaj olarak verilir.

Kaynakça

- Ahmet Haşim (2003). *Bize göre-İkdam'daki diğer yazıları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Algon, A. (2011). *Van Gölü'nün gemileri-Tatvan'dan Bodrum'a yelken peşinde bir yaşam*. İstanbul: Naviga Yayınları.
- Aytaç, G. (1995). *Edebiyat yazıları III*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Baydar, M. (2015). *Edebiyatçılarımız ne diyorlar?* İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cuddon, J. A. (1999). *The penguin dictionary of literary terms and literary theory*. London: Penguin Books.
- Çiftlikçi, R. (1997). *Yaşar Kemal-yazar-eser-üslup*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çilingiroğlu, A. (1994). *Urartu tarihi*. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.
- Daloğlu, Y. (2021). *Kadri Kemal Kop'un kaleminden Atatürk Diyarbakır'da*. İstanbul: Opus Kitap.
- Diñç Kurt, Y. (2018). *Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatında yurt içi gezi kitapları (1920-1980)*. İstanbul: Akçağ Yayınları.
- Evlîyâ Çelebi (2010). *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nden seçmeler*. Seyit Ali Kahraman (Yay. haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Evlîyâ Çelebi (2012). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bağdad-Basra-Bitlis-Diyarbakır-İsfahan-Malatya-Mardin-Musul-Tebriz-Van. 4. Kitap, 1. Cilt*. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı (Yay. haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gökyay, O. Ş. (1973). *Türkçede gezi kitapları. Türk Dili-Gezi Özel Sayısı*. TDK Yayınları, 457-467.
- Güntekin, R. N. (y.t.y.). *Anadolu notları*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Kaplan, İ. (2013). *Türkiye'de milli eğitim ideolojisi ve siyasal toplumsallaşma üzerindeki etkisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karataş, T. (2001). *Gezi yazısı. Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Perşembe Kitapları.
- Kayaoğlu, İ. (2020). *Tarihi kent Bitlis*. Ankara: Kilit Yayınları.
- Kop, K. K. (1937). *Ankara'dan Van Gölü'ne*. Ankara: Ulus Basımevi.
- Kop, K. K. (1945a). *Uçakla Ankara'dan Van Gölü'ne*. Ankara: Çocuk Esirgeme Kurumu.
- Kop, K. K. (1945b). *Doğu illerinde geziler*. Ankara: Çocuk Esirgeme Kurumu.
- Kozak, M. vd. (2022). *Türkiye turizm ansiklopedisi*. C. 16, s. 167.
- Köhler, W. (2011). *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde Kürt şehri Bitlis* (H. Işık, Çev.). İstanbul: Peri Yayınları.
- Lacoste, Y. (2014). *Coğrafya her şeyden önce savaş yapmaya yarar* (S. Sezer, Çev.) İstanbul: Ayrintı Yayınları.
- Löschburg, W. (1998). *Seyahatin kültür tarihi* (J. Traub, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Mir Şerefhan Bitlisî. (2019). *Şerefname-Kürt tarihi* (İ. Sungur, Çev.). Van: Sîtav Yayınevi.
- Mutluay, R. (1976). *50 yılın Türk edebiyatı*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özdemir, E. (1999). *Yazımsal türler*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Sarı, M. (2021). *Bilinmeyen Van Gölü*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Tavernier, J. B. (2006). *Tavernier seyahatnamesi*. S. Yerasimos (Ed.). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Tekin, A. (1980). *Van Gölü-Güzelim yaşam*. Ankara: Karacan Matbaası.
- Tekin, A. (2016). *Beyaz martuların kanadında çepeçevre Van denizi*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- von Wilpert, G. (1979). *Sachwörterbuch der literatur*. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag.
- Yaşar Kemal (1956). 40 köprülü şehre giderken 20 kavalcı bana kaval çaldı. *Hayat Mecmuası*, 11, 9.
- Yaşar Kemal (1976). *Bu diyar baştan başa*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Yaşar Kemal (2003). *Yaşar Kemal kendini anlatıyor-Alain Bosquet ile görüşmeler*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Yaşar Kemal (2011). *Röportaj yazarlığında 60 Yıl*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Şener Şükrü YİĞİTLER

Yaşar Kemal (2015). *Zulmün artsın*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Yaşar Kemal (2019). *Binbir çiçekli bahçe*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Yiğitler, Ş. Ş. (2018). 19. ve 20. yüzyıllarda yabancı seyyahların gözüyle Bitlis ve çevresi.
Uluslararası Bitlis Tarihi ve İdris-i Bitlisi Sempozyum Kitabı II, 421-438.